

2024-05

$\beta\ddot{y} \text{ — } \acute{\alpha} \neg \tilde{\alpha} \cdot \ddot{\alpha} \acute{\epsilon} \frac{1}{2} \grave{\alpha} \gg \cdot \acute{\alpha} \mu \frac{3}{4} \zeta \acute{\iota} \tilde{\alpha} \acute{\epsilon} \frac{1}{2} \tilde{\alpha}$
 $\beta\ddot{y} \text{ } \text{ } \mu \tilde{\alpha} \tilde{\alpha} \cdot \frac{1}{2} \text{ } \pm \hat{\alpha} \text{ } \text{ } \pm \ddot{\alpha} \neg \ddot{\alpha} \cdot \acute{\iota} \neg \acute{\alpha} \text{ } \mu \text{ } \pm$

$\beta\ddot{y} \text{ } \zeta \gg \acute{\alpha} \grave{\alpha} \grave{\alpha} \zeta \acute{\alpha} \gg \zeta \hat{\alpha}, \ddot{y} \acute{\alpha} \tilde{\alpha} \tilde{\alpha} \text{ } \pm \hat{\alpha}$

$\beta\ddot{y} \text{ } \mu \tilde{\alpha} \pm \acute{\alpha} \tilde{\alpha} \acute{\alpha} \zeta \text{ } \pm \text{ } \acute{\alpha} \text{ } \acute{\alpha} \pm \frac{1}{4} \frac{1}{4} \pm \text{ } \text{ } \text{ } \tilde{\alpha} \tilde{\alpha} \zeta \acute{\alpha} \text{ } \pm \hat{\alpha}, \text{ } \text{ } \zeta \gg \text{ } \text{ } \text{ } \text{ } \zeta \text{ } \frac{1}{2} \acute{\epsilon} \frac{1}{2} \text{ } \text{ } \hat{\alpha} \text{ } \cdot \acute{\alpha} \tilde{\alpha} \tilde{\alpha} \cdot \frac{1}{4} \hat{\alpha} \frac{1}{2}, \text{ } \mu$
 $\beta\ddot{y} \text{ } \frac{1}{2}, \acute{\alpha} \acute{\epsilon} \acute{\alpha} \tilde{\alpha} \tilde{\alpha} \text{ } \hat{\alpha} \frac{1}{2} \text{ } \text{ } \acute{\alpha} \zeta \acute{\alpha} \hat{\alpha} \frac{1}{2}, \text{ } \pm \frac{1}{2} \mu \acute{\alpha} \tilde{\alpha} \tilde{\alpha} \text{ } \text{ } \frac{1}{4} \hat{\alpha} \zeta \cdot \mu \neg \acute{\alpha} \zeta \gg \acute{\alpha} \text{ } \neg \text{ } \text{ } \zeta \acute{\alpha}$

<http://hdl.handle.net/11728/12846>

Downloaded from HEPHAESTUS Repository, Neapolis University institutional repository

Μεταπτυχιακό στη Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία – Εξ Αποστάσεως

Μάθημα: DHIST600 – S24|04

Διδάσκων: Επίκουρος Καθηγητής Κωνσταντίνος Δουκάκης

Θέμα διπλωματικής εργασίας:

Η δράση των πληρεξούσιων της Μεσσηνίας κατά τη διάρκεια της επανάστασης

Όνοματεπώνυμο φοιτητή: Οδυσσέας Πολιτόπουλος

Αριθμός μητρώου: 1224804654

Μάιος-2024

Περιεχόμενα

Πρόλογος και Ευχαριστίες	3
Περίληψη	4
1. Προσδιορισμός μεθοδολογίας και προβλήματος	5
1.1. Το μελετώμενο πρόβλημα, αναγκαιότητα διερεύνησης και ερευνητικά ερωτήματα	5
1.2. Μεθοδολογία ανασκόπησης και κριτήρια επιλεξιμότητας	6
2. Σημαντικές προσωπικότητες και πληρεξούσιοι της Μεσσηνίας στην Επανάσταση	7
2.1. Εισαγωγικά προλεγόμενα: Η απελευθέρωση της Καλαμάτας και η συμβολή της στην συγκρότηση της Μεσσηνιακής Γερουσίας	7
2.2. Η ηγετική μορφή της Μάνης, Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης.....	9
2.3. Ο Γέρος του Μωριά, Θεόδωρος Κολοκοτρώνης	12
2.4. Ο <i>τουρκογάφος</i> Νικήτας Σταματελόπουλος ή <i>Νικηταράς</i>.....	15
2.5. Ο οπλαρχηγός Χρήστος <i>Αναγνώστης</i> Παπαγεωργίου ή <i>Αναγνωσταράς</i>	19
2.6. Ο κλεφτοκαπετάνιος Δημήτριος <i>Μήτρος</i> Πέτροβας ή <i>Μητροπέτροβας</i>.....	20
3. Ο ρόλος των πληρεξουσίων της Μεσσηνίας στις εξελίξεις της Επανάστασης	23
3.1. Η συνέλευση στη Βοστίτσα.....	23
3.2. Η Α' Εθνοσυνέλευση.....	26
3.3. Η Β' Εθνοσυνέλευση.....	30
3.4. Ο Εμφύλιος Πόλεμος.....	35
3.5. Η Γ' Εθνοσυνέλευση	38
Συμπεράσματα	42
Βιβλιογραφία	43

Πρόλογος και Ευχαριστίες

Η παρούσα εργασία αποτελεί μια προσπάθεια συλλογής πληροφοριών της δράσης, που είχαν οι πληρεξούσιοι της Μεσσηνίας, κατά την διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης, με απώτερο στόχο τη συγκέντρωση πρωτότυπου αρχειακού και βιβλιογραφικού υλικού και η σχετική ανάλυσή του, προκειμένου να προσεγγιστεί η παρουσία των αντιπροσώπων της Μεσσηνίας, στα νομοθετικά σώματα της επανάστασης. Ο ρόλος των πληρεξούσιων της Μεσσηνίας υπήρξε άκρως ενεργός και καθοριστικός σε πρωτεύοντα ζητήματα που προκύπταν. Αδιαμφισβήτητα, η συνεισφορά τους ήταν ουσιαστική στην επιτυχία του Αγώνα και η συμβολή τους άκρως σημαντική, έτσι ώστε να διαμορφωθούν οι πολιτειακοί θεσμοί στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος, όπως διαπιστώνεται.

Για την ολοκλήρωση της παρούσας διπλωματικής εργασίας δίνονται θερμές ευχαριστίες στον επιβλέπων Καθηγητή, κο Κωνσταντίνο Δουκάκη, για τις συμβουλές και πολύτιμες ανατροφοδοτήσεις του.

Ευχαριστώ εκ καρδιάς την οικογένειά μου, που μου στάθηκε βράχος καθ' όλη τη διάρκεια των σπουδών μου, ενώ ευχαριστώ και τους συμφοιτητές και τις συμφοιτήτριές μου, που συνέβαλαν σημαντικά στον εντοπισμό ενός μέρους της αξιοποιούμενης βιβλιογραφίας της παρούσας εργασίας.

Η εργασία αφιερώνεται σε κάθε Έλληνα και Ελληνίδα.

Ως τότε παλληκάρια θα ζούμε στα στενά,

μονάχοι σαν λιοντάρια,

στες ράχες, στα βουνά;

Ο Θούριος του Ρήγα

Περίληψη

Η παρούσα εργασία που τιτλοφορεί ως “Η δράση των πληρεξουσίων της Μεσσηνίας κατά την διάρκεια της Επανάστασης”, αποτελεί μια προσπάθεια να σκιαγραφηθεί μέσα από τη μελέτη πρωτογενούς και δευτερογενούς υλικού, η δράση των πληρεξουσίων και αντιπροσώπων της Μεσσηνίας, προς τον Αγώνα της Απελευθέρωσης. Μελετώντας το σχετικό αρχειακό υλικό – το οποίο εντοπίστηκε κυρίως από το Αρχείο της Παλιγγενεσίας, διαπιστώνεται η άκρως σημαντική συνεισφορά των πληρεξουσίων της Μεσσηνίας στη διάρκεια του Αγώνα, συμπεριλαμβανομένων των Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, Θεόδωρο Κολοκοτρώνη, Νικήτα Σταματελόπουλο (ή αλλιώς *Νικηταρά*), Χρήστο Αναγνώστη Παπαγεωργίου (ή *Αναγνωσταρά*) και Δημήτριο Μήτρο Πέτροβα (ή *Μητροπέτροβα*). Η συνεισφορά των αγωνιστών εκείνων, όπως προέκυψε μέσα από τη συστηματική επισκόπηση των πρωτογενών, αρχειακών πηγών, ήταν ο θεμέλιος λίθος για την οργάνωση του νεοσύστατου ελληνικού κράτους, και τη θετική έκβαση του Αγώνα, αφού οι πληρεξούσιοι σηματοδότησαν ένα σημείο καμπής στην Επανάσταση, καθώς συμφώνησαν να ενώσουν τις όποιες δυνάμεις τους και να αγωνιστούν για έναν κοινό στόχο: την εγκαθίδρυση της ανεξάρτητης ελληνικής δημοκρατίας.

Λέξεις – κλειδιά:

Ελληνική Επανάσταση, Απελευθερωτικός Αγώνας του 1821, οι πληρεξούσιοι της Μεσσηνίας του 1821.

1. Προσδιορισμός μεθοδολογίας και προβλήματος.

1.1. Το μελετώμενο πρόβλημα, αναγκαιότητα διερεύνησης και ερευνητικά ερωτήματα.

Η παρούσα εργασία καταπιάνεται με ένα Ιστορικό θέμα, το οποίο επιστρέφει τους αναγνώστες και αναγνώστριες στο παρελθόν, δεδομένου ότι επιδιώκει να μελετήσει την Ελληνική Επανάσταση του 1821, από μια συγκεκριμένη κοινωνικό-ιστορική πλευρά της εποχής, η οποία δεν είναι άλλη από την σκιαγράφηση του ρόλου των Αγωνιστών κι πληρεξουσίων της Μεσσηνίας στην Ελληνική Επανάσταση.

Γενικότερα, στην υπάρχουσα βιβλιογραφία υπάρχει ένα ευρύ σύνολο αναφορών και μελετών οι οποίες γνωστοποιούν άπειρα και αναρίθμητα ονόματα προσωπικοτήτων που επιτέλεσαν το δικό τους μοναδικό ρόλο, στη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης¹, ωστόσο, ουδεμία μελέτη έως τώρα, εντός του ελληνόφωνου πεδίου έρευνας, δεν καταπιάνεται με τη μελέτη και ανάλυση του ρόλου που έπαιξαν οι πληρεξούσιοι μιας συγκεκριμένης περιοχής – της Μεσσηνίας – στον Αγώνα του '21.

Η παρούσα εργασία επομένως, είναι πρωτότυπη και αυθεντική, δεδομένου ότι μέσα από την ανασκόπηση της βιβλιογραφίας που επιδιώκει να επιτελέσει, θα συνδράμει στην προαγωγή της γνώσης στο πεδίο. Με γνώμονα τα ανωτέρω, το μελετώμενο πρόβλημα και ο σκοπός παράλληλα της εργασίας, αφορά στη διερεύνηση της δράσης των πληρεξουσίων της Μεσσηνίας, κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης του 1821 επιδιώκοντας να απαντηθούν δυο βασικά ερευνητικά ερωτήματα:

1/ Πώς συνέβαλαν οι πληρεξούσιοι της Μεσσηνίας στην Ελληνική Επανάσταση του 1821;

2/ Ποιοι ήταν οι πληρεξούσιοι της Μεσσηνίας, και πώς συνέδραμε ο καθένας τους στη διάρκεια, την έκβαση και εν τέλει την επιτυχία, της Ελληνικής Επανάστασης και του Απελευθερωτικού Αγώνα;

Η αναγκαιότητα διερεύνησης του παρόντος θέματος, προκύπτει σε πολλά επίπεδα. Καταρχάς, για την επιτυχή έκβαση ενός γεγονότος σαν της Ελληνικής Επανάστασης, συνδράμουν πολλά πρόσωπα και προσωπικότητες, καθεμία από τις οποίες συνδράμει με το δικό της τρόπο και τα δικά της μέσα, και, σε πολλές ιστοριογραφικές προσεγγίσεις οι προσωπικότητες εκείνες, αναφέρονται αρκετά σύντομα και λαϊκά, χωρίς να γίνεται συγκεκριμένη ιστορική αναφορά στην περιοχή καταγωγής τους, το κοινωνικό, πολιτικό και πολιτιστικό κλίμα της οποίας τη δεδομένη εποχή που μελετάται – δηλαδή η περίοδος του 1800 και έπειτα – έπαιξε επίσης σημαντικό ρόλο στην παρακίνηση για συμμετοχή στον Αγώνα, εκείνων των προσωπικοτήτων. Επιπρόσθετα, πολλές από τις προσωπικότητες που διαδραμάτισαν εξέχοντα και σημαντικό ρόλο στην Ελληνική Επανάσταση, ήταν οι πληρεξούσιοι της Μεσσηνίας και, η εκπόνηση μιας συστηματικής ανασκόπησης που θα αφιερώνεται αποκλειστικά σε εκείνους, αναμένεται να συνεισφέρει

¹ Βερέμης Θάνος, *1821 – Μεσολόγγι, Τριπολιτσά, Πολιορκία και Άλωση*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2019.

στο εμπλουτισμό της ήδη υπάρχουσας ιστορικής γνώσης αυξάνοντας την αυθεντικότητα των μαρτυριών και συνεισφορών των ατόμων αυτών, μέσω της παράθεσης αρχειακών αποσπασμάτων.

1.2. Μεθοδολογία ανασκόπησης και κριτήρια επιλεξιμότητας.

Η μεθοδολογία που αξιοποιείται στα πλαίσια της παρούσας εργασίας, αφορά στη βιβλιογραφική συστηματική ανασκόπηση της βιβλιογραφίας, κυρίως στην πρωτογενή της διάσταση (πρωτογενή αρχεία και πηγές). Η αξιοποίηση της μεθοδολογίας αυτής σε περιπτώσεις συγγραφής ιστορικού περιεχομένου, ακαδημαϊκών κειμένων ή αρθρογραφιών, με τη συμπερίληψη και μελέτη πρωτογενών ιστορικών πηγών είναι αρκετά συχνή. Στον τομέα της έρευνας, και, ιδιαίτερα στη συγγραφή ιστορικού περιεχομένου, η συστηματική βιβλιογραφική ανασκόπηση αποτελεί ένα θεμελιώδες εργαλείο ανάλυσης και σύνθεσης πληροφοριών με αυστηρό και εξαντλητικό τρόπο. Σε αντίθεση με την παραδοσιακή απλή βιβλιογραφική ανασκόπηση, αυτή η μέθοδος χαρακτηρίζεται από τη συστηματική και αναπαραγόμενη προσέγγισή της, η οποία εγγυάται την αντικειμενικότητα και τη διαφάνεια της ερευνητικής και ιστορικής διαδικασίας.

Στην παρούσα εργασία, αξιοποιήθηκε το Αρχείο της Παλιγγενεσίας ως η βάση δεδομένων αυτή, μέσω της οποίας εντοπίστηκαν οι πρωτογενείς, καθώς και δευτερογενείς πηγές που συμπεριλήφθηκαν στην παρούσα μελέτη, με γνώμονα να απαντηθούν τα ερευνητικά ερωτήματα που αναφέρθηκαν μόλις προηγουμένως.

Οι πρωτογενείς αρχειακές πηγές που συμπεριλήφθηκαν από το Αρχείο της Παλιγγενεσίας έχουν κυρίως σχέση με την τρίτη ενότητα της εργασίας, η οποία συνοψίζει τη δράση των πληρεξουσίων της Μεσσηνίας, στη διάρκεια της Επανάστασης σχολιάζοντας τις πρωτογενείς πηγές κι αντιπαραβάλλοντάς τις, με δευτερογενείς πηγές, προερχόμενες κυρίως από ιστορικά συγγράμματα και ιστορικές μελέτες.

Στο σημείο αυτό, οφείλεται να σημειωθεί για μεθοδολογικούς σκοπούς, ότι το λεγόμενο *Αρχείο της Παλιγγενεσίας* αφορά σε μια από τις πιο σημαντικές συλλογές αρχειακού υλικού, από τη Βιβλιοθήκη της Βουλής, οι οποίες αποτελούνται από συνολικά τριάντα οκτώ κώδικες και δέκα χιλιάδες έγγραφα, τα οποία χρονολογούνται από την έναρξη του Αγώνα, έως την εκλογή του πρώτου «βασιλέα της Ελλάδος», του Όθωνα (1821 – 1832) (βλ. στο: <https://greekarchivesinventory.gak.gr/index.php/r99e-epgg-fzra>).

Τέλος, η δεύτερη ενότητα που ακολουθεί αμέσως μετά, περιλαμβάνει τη συνοπτική αναφορά και ανάλυση της προσωπικότητας έξι πληρεξουσίων της Μεσσηνίας, δηλαδή των Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, Θεόδωρο Κολοκοτρώνη, Νικηταρά, Αναγνωσταρά, και Μητροπέτροβα.

2. Σημαντικές προσωπικότητες και πληρεξούσιοι της Μεσσηνίας στην Επανάσταση.

2.1. Εισαγωγικά προλεγόμενα: Η απελευθέρωση της Καλαμάτας και η συμβολή της στην συγκρότηση της Μεσσηνιακής Γερουσίας.

Η Καλαμάτα αποτελεί πόλη στη νοτιοδυτική Πελοπόννησο, πρωτεύουσα του νομού Μεσσηνίας και λιμανιού στη νότια ηπειρωτική Ελλάδα. Η ιστορία της περιοχής ξεκινάει από τον Όμηρο, ο οποίος στις ραψωδίες του αναφέρεται στις Φαρές, μια αρχαία πόλη κτισμένη εκεί που βρίσκεται το σημερινό, Φραγκικό κάστρο της πόλης. Η περιοχή έχει περιορισμένη σημασία στην αρχαϊκή περίοδο, ενώ την ίδια περίοδο βρισκόταν υπό λακωνική επικράτηση². Στη μεσοβυζαντινή περίοδο έως και τον δέκατο αιώνα μ.Χ., η ιστορία της πόλης είναι σχεδόν άγνωστη, ενώ επανεγγράφεται στις ιστορικές πηγές αμέσως μετά την Δ' Σταυροφορία του 1204 μ.Χ., όταν το κάστρο ανοικοδομείται, με αποτέλεσμα την προαγωγή της οικονομικής ακμής της πόλης. Περί του 1459, η Καλαμάτα καταλαμβάνεται από τους Οθωμανούς Τούρκους του Μωάμεθ Β' του Πορθητή, περνώντας μετά στα χέρια των Ιταλών, και πάλι των Τούρκων³.

Το ιστορικό γεγονός της Απελευθέρωσης της Καλαμάτας στις 23 Μαρτίου 1821, θεωρείται ένα εκ των πρώτων επεισοδίων της Επανάστασης, καθώς η επαναστατική χροιά του έτους 1821 θεωρείται ότι έλαβε χώρα στη Μάνη την 17^η του Μάρτη, με δοξολογίες και ύψωση της πρώτης επαναστατικής σημαίας, ενώ μόλις άρχισε να διαδίδεται η είδηση, παρατηρήθηκε κοσμοσυρροή αγωνιστών από λογής περιοχές, ειδικά στη νότιο Πελοπόννησο. Η Καλαμάτα και τα περίχωρά της έγιναν τα πρώτα ελεύθερα «χώματα» της Ελλάδας δύο μέρες πριν την επίσημη έναρξη της Επανάστασης στην Αγία Λαύρα στις 25 Μαρτίου 1821. Εκεί δημιουργήθηκε το πρώτο οιονεί κρατικό σώμα των μαχόμενων Ελλήνων, η οποία πήρε τις πρώτες επαναστατικές αποφάσεις, συγκαλώντας Συνέλευση υπό τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη στις 26 Μαΐου 1821 και εκλέγοντας τη «Διοικητική Επιτροπή», τον πυρήνα της μελλοντικής Γερουσίας της Πελοποννήσου. Στην Καλαμάτα, με πρωτοβουλία της Μεσσηνιακής Γερουσίας και ιδιαίτερα του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, συντάχθηκε η Προειδοποίηση προς τα Ευρωπαϊκά Δικαστήρια και απεστάλη στις 25 Μαρτίου 1821. Το έγγραφο αυτό εξέφραζε τη σταθερή βούληση Ελλήνων να απελευθερωθούν από τον Οθωμανικό ζυγό, με οποιοδήποτε τίμημα, με το γνωστό σύνθημα «Ελευθερία ή Θάνατος»⁴.

² Douglas Dakin, *Η ενοποίηση Ελλάδας 1770-1923*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, Αθήνα 1982.

³ Βερέμης, ό.π.

⁴ Dakin, ό.π.

Η «Προειδοποίηση» αντανακλούσε τη βαθιά σχέση των Ελλήνων με την ελευθερία, όπως επίσης και την αποφασιστικότητα να συγκροτήσουν ένα ελεύθερο έθνος. Επίσης στην Καλαμάτα συντάχθηκε η «Διακήρυξη προς τους Αμερικανούς» στα τέλη Μαρτίου 1821.

Η διακήρυξη αυτή ενθάρρυνε τον φιλελληνισμό στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, ενώ παράλληλα έθεσε τα απαραίτητα θεμέλια για την υποστήριξη των Αμερικανών πολιτικών ηγετών στην Ελληνική Επανάσταση. Στην Καλαμάτα στεγάστηκε και το πρώτο «Εθνικό Τυπογραφείο» με τη συμβολή του Δημητρίου Υψηλάντη. Εκεί κυκλοφόρησε η πρώτη εφημερίδα των Ελεύθερων Ελλήνων, η «Σάλπιξ Ελληνική», με επιμέλεια του Θεόκλητου Φαρμακίδη. Η εφημερίδα αυτή διέδωσε τα πρώτα επαναστατικά άρθρα και κείμενα, ανάβοντας τη φλόγα της ελευθερίας στις καρδιές του ελληνικού λαού. Με λίγα λόγια, η Καλαμάτα ήταν ένα κρίσιμο σημείο στην Ελληνική Επανάσταση. Εκεί έγιναν οι πρώτες επαναστατικές ενέργειες, ενώ εκεί διακηρύχθηκε η αποφασιστικότητα των Ελλήνων για ελευθερία και τέθηκαν οι βάσεις για διεθνή στήριξη στην ελληνική υπόθεση. Η πόλη έγινε σύμβολο του αγώνα για ανεξαρτησία κι φάρος ελπίδας⁵.

Πολλές προσωπικότητες και πληρεξούσιοι της Μεσσηνίας, επιτέλεσαν έναν άκρως σημαντικό ρόλο στη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης, συμπεριλαμβανομένων των Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, Θεόδωρο Κολοκοτρώνη, Παπαφλέσσα, Νικηταρά, Αναγνωσταρά και Μητροπέτροβα, μεταξύ άλλων⁶.

Πολλοί κάτοικοι της Καλαμάτας, άνδρες και γυναίκες, συμμετείχαν στον ένοπλο αγώνα ή παρείχαν υποστήριξη με διάφορους τρόπους, είτε παρέχοντας προμήθειες, στέγη ή πληροφορίες. Ο ρόλος αυτών των προσωπικοτήτων και γενικότερα των Καλαματιανών ήταν άκρως θεμελιώδης για την επιτυχία της Ελληνικής Επανάστασης. Η γενναιότητα, η αποφασιστικότητα και η θυσία τους συνέβαλαν στην απελευθέρωση της χώρας από την οθωμανική κυριαρχία και έθεσαν τα θεμέλια για τη σύγχρονη Ελλάδα. Η Καλαμάτα δεν ήταν μόνο το σκηνικό σημαντικών γεγονότων κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης, αλλά είδε και την άνοδο επιφανών προσωπικοτήτων που ηγήθηκαν του αγώνα για την ανεξαρτησία. Ο λαός της Καλαμάτας στο σύνολό του έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην επιτυχία της Επανάστασης, παρέχοντας ηθική, οικονομική και στρατιωτική υποστήριξη στην ελληνική υπόθεση.

Η μνήμη αυτών των προσωπικοτήτων και του λαού της Καλαμάτας παραμένει ζωντανή στην ιστορία του ελληνικού έθνους, ως σύμβολο του αγώνα του για την ελευθερία και ανεξαρτησία⁷.

⁵ Βερέμης, ο.π.

⁶ Dakin, ό.π.

⁷ Βερέμης, ό.π.

2.2. Η ηγετική μορφή της Μάνης, Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης.

Η ηγετική μορφή της Μάνης και της Πελοποννήσου κατά την τελευταία εικοσαετία της Τουρκοκρατίας και εκ των πρωταγωνιστών στον Αγώνα του 1821, ήταν ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης. Γόνος της ιστορικής οικογένειας της Μάνης, ο Πέτρος Μαυρομιχάλης γεννήθηκε στις 6 Αυγούστου 1773 στο Λιμένι, επίνειο της Τσίμοβας (σημερινής Αρεόπολης). Ήταν το πρώτο από τα επτά παιδιά του Ηλία ή Πιέρρου Μαυρομιχάλη (1730 – 1800) και της Αικατερίνης Κουτσογρηγοράκη, κόρης επιφανούς οικογένειας της Μάνης. Σε νεαρή ηλικία νυμφεύθηκε την Άννα Μπενάκη, κόρη του προεστού της Καλαμάτας Παναγιώτη Μπενάκη, με την οποία απέκτησε έξι παιδιά. Μετά τον θάνατο του πατέρα του, το 1800, κατόρθωσε να συμφιλιώσει τα μέλη της οικογένειάς του που τα χώριζαν αντιθέσεις και να επιβληθεί ως μία από τις ισχυρότερες φυσιογνωμίες της Μάνης. Από την εφηβική του ηλικία διακρίθηκε για την ευφυΐα του και τη γενναιότητά του και κατά την περίοδο του διωγμού των κλεφτών της Πελοποννήσου, στις αρχές του 19ου αιώνα, έσωσε πολλούς και τους βοήθησε να διαφύγουν στα Επτάνησα. Μετά τη Συνθήκη του Τίλσιτ (1807), όταν οι Γάλλοι κατέλαβαν τα Επτάνησα, σε συνεργασία με τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη προσπάθησε να προκαλέσει το ενδιαφέρον του Ναπολέοντα για την προετοιμασία και την οργάνωση εξέγερσης για την απελευθέρωση της Πελοποννήσου⁸.

Η ανάμιξη του Πετρόμπεη στα δημόσια πράγματα της Μάνης και κυρίως η επέμβασή του για την άμβλυνση των αντιθέσεων των ισχυρών οικογενειών της περιοχής κατά την τελευταία πριν από την Επανάσταση δεκαετία, υπήρξε καθοριστική και αποκαλυπτική των ηγετικών του προσόντων, που αποδείχθηκαν κυρίως μετά την άνοδό του στο αξίωμα του μπέη της Μάνης το 1815, εξ ου και το Πετρόμπεης, όνομα με το οποίο είναι γνωστός. Το αξίωμα αυτό, είχε θεσμοθετηθεί από την οθωμανική διοίκηση, μετά τον τερματισμό των Ορλοφικών και το κατείχε πάντα ένας επιφανής Μανιάτης⁹.

Στην άνοδό του στο αξίωμα του Μπας-Μπογού (Ηγεμόνα), όπως ήταν ο επίσημος τίτλος του, καθοριστικός ήταν ο ρόλος ενός εξισλαμισθέντα Μαυρομιχάλη, του Σουκιούρ Μεχμέτ Μπέη, που ήταν ανώτατος αξιωματικός του οθωμανικού ναυτικού. Ο Πετρόμπεης ανέλαβε επίσημα τα καθήκοντά του στις 22 Ιουνίου 1816 κι έθεσε ως πρωταρχικό σκοπό του την κατάπαυση των εμφυλίων σπαραγμών, την αποκατάσταση της γαλήνης και της ειρηνικής ζωής και την καταστολή της πειρατείας¹⁰.

⁸. Στο ίδιο.

⁹ Στο ίδιο.

¹⁰ Στο ίδιο.

Στις 2 Αυγούστου 1818 ο Μαυρομιχάλης μνήθηκε στη Φιλική Εταιρεία στις Κιτριές από τον καλαματιανό έμπορο Κυριάκο Καμαρινό, όπως προκύπτει από τον κατάλογο των Φιλικών που συντάξε ο Παναγιώτης Σέκερης. Έχει, όμως, διατυπωθεί και η άποψη ότι η μύησή του έγινε από τον Ηλία Χρυσοσπάθη. Κατά τον Σέκερη, ο Πετρόμπεης, εκτός από την αρχική οικονομική εισφορά του, υποσχέθηκε ότι θα διαθέσει «5.000 γρόσια και είκοσι χιλιάδας οπλοφόρους πλην πτωχούς». Παρά τον αρχικό του ενθουσιασμό, δυσπιστούσε στις πληροφορίες του Περραιβού και του Παπαφλέσσα για την ενίσχυση από τη Ρωσία και για την ύπαρξη άφθονων οικονομικών μέσων¹¹. Οι επιφυλάξεις του ενισχύθηκαν μετά τη δολοφονία του Καμαρινού, που τον είχε στείλει να συναντήσει τον Καποδίστρια, και από τις άκαρπες προσπάθειές του να λάβει έγκυρες πληροφορίες από την ηγεσία της Φιλικής Εταιρείας. Όταν, όμως, έφθασαν στη Μάνη οι δύο γιοι του, Αναστάσιος και Γεώργιος, που είχαν κρατηθεί στην Κωνσταντινούπολη ως όμηροι, και διαπίστωσε ότι η Επανάσταση είχε προετοιμαστεί ψυχολογικά και οργανωτικά, έθεσε τον εαυτό του στην υπηρεσία του απελευθερωτικού Αγώνα¹².

Τον Ιανουάριο του 1821 άρχισε την οργανωτική προετοιμασία και συνεννοήθηκε με τους προκρίτους της Καλαμάτας για τις ενέργειες που θα οδηγούσαν στην απελευθέρωση της πόλης. Στις 23 Μαρτίου με δύο χιλιάδες ενόπλους κατέλαβε την Καλαμάτα και εκδίωξε την τουρκική φρουρά. Την ίδια μέρα στην απελευθερωμένη πόλη σχηματίστηκε η «Μεσσηνιακή Γερουσία», η πρώτη διοικητική οργάνωση του επαναστατημένου Ελληνισμού, που απηύθυνε αμέσως την ιστορική προκήρυξη προς τις ευρωπαϊκές Αυλές, με την οποία εξέθετε τους λόγους που οδήγησαν στην Επανάσταση. Άλλη προκήρυξη απηύθυνε ως πρόεδρος της «Μεσσηνιακής Γερουσίας» ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης προς τους Αμερικανούς, που με τη φροντίδα του Κοραή στάλθηκε μεταφρασμένη στον φιλέλληνα καθηγητή του Χάρβαρντ Έντουαρντ Έβερρετ και δημοσιεύθηκε στις αμερικανικές εφημερίδες¹³.

Μετά την έναρξη της Επανάστασης και ως τη Συνέλευση των Καλτεζών (20-26 Μαΐου), της οποίας εκλέχθηκε πρόεδρος, ο Πετρόμπεης παρέμενε στη Μεσσηνία. Από το καλοκαίρι του 1821 η ανάμιξή του στα πολιτικά πράγματα έγινε εντονότερη, ενώ αξιόλογη υπήρξε η συμμετοχή του στις πολεμικές επιχειρήσεις. Μετά την Α' Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου (20 Δεκεμβρίου 1821 – 16 Ιανουαρίου 1822), εκλέχθηκε αντιπρόεδρος Βουλευτικού Σώματος, πρόεδρος της Β' Εθνοσυνέλευσης του Άστρους (10-30 Απριλίου 1823), πρόεδρος του Βουλευτικού και πρόεδρος τού Εκτελεστικού (10 Μαΐου – 31 Δεκεμβρίου 1823). Το καλοκαίρι του 1822 αγωνίστηκε εναντίον του Δράμαλη και τον Νοέμβριο του

¹¹ Στο ίδιο.

¹² Στο ίδιο.

¹³ Dakin, ό.π.

ίδιου χρόνου έσπευσε με περίπου 500 Μανιάτες στο Μεσολόγγι, για να εμποδίσει την ενίσχυση των τουρκικών δυνάμεων που το πολιορκούσαν. Στη διάρκεια των εμφυλίων διενέξεων (1823-1825) προσπάθησε επανειλημμένα να φέρει σε συνδιαλλαγή τις αντιμαχόμενες παρατάξεις¹⁴. Κατά την εισβολή των Αιγυπτίων του Ιμπραήμ στην Πελοπόννησο (1825) οργάνωσε την άμυνα της Μάνης, που απέκρουσε αποτελεσματικά τις εχθρικές επιθέσεις. Τον Απρίλιο του 1826 ορίστηκε μέλος της «Διοικητικής Επιτροπής τής Ελλάδος», που κυβέρνησε την επαναστατημένη Ελλάδα έως τον Απρίλιο του 1827. Έλαβε μέρος στη Γ' Εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας (9 Μαρτίου – 5 Μαΐου 1827 και δέχθηκε με ανακούφιση την εκλογή του Καποδίστρια, με την πεποίθηση ότι θα επανερχόταν η πειθαρχία και θα επιτυχανόταν η συμφιλίωση των αντιμαχόμενων παρατάξεων¹⁵.

Παρά το γεγονός, όμως, ότι μετά την άφιξη του Καποδίστρια διορίστηκε μέλος της Προεδρίας του «Πανελληνίου» και μέλος της Γερουσίας, οι φιλικές σχέσεις της οικογένειάς του με τον Κυβερνήτη της Ελλάδας δεν διατηρήθηκαν πολύ. Το Πάσχα του 1830, όταν ο αδελφός τού Πετρόμπεη, Τζανής ή Κατσή, στασίασε στην Τσίμοβα εναντίον του νομάρχη Μεσσηνίας, Ιωάννη Γενοβέλη, ο οποίος επεδίωκε να εκμηδενίσει την επιρροή των Μαυρομιχαλαίων στη Μάνη, ο Πετρόμπεης υποχρεώθηκε να παραμένει υπό παρακολούθηση στο Ναύπλιο. Προσφέρθηκε, όμως, να μεταβεί στη Μάνη και να επιβάλει την τάξη. Ο Καποδίστριας δεν του έδωσε άδεια και ο Πετρόμπεης δραπέτευσε τον Φεβρουάριο του 1831. Δια μέσου της Ζακύνθου προσπάθησε να φθάσει στη Μάνη, αλλά το πλοiάριο στο οποίο επέβαινε εξώκειλε λόγω τρικυμίας στο Κατάκολο, όπου συνελήφθη από τον Κανάρη και φυλακίστηκε στο Ναύπλιο ως υπόδικος με την κατηγορία της εσχάτης προδοσίας¹⁶.

Η συνάντηση Μαυρομιχάλη – Καποδίστρια, που έγινε με τη μεσολάβηση του Ρώσου ναυάρχου Ρίκορντ, δεν είχε αποτέλεσμα και επιδείνωσε ακόμη περισσότερο τις σχέσεις των δύο ανδρών, καθώς ο Κυβερνήτης συμπεριφέρθηκε περιφρονητικά στον υπερήφανο Μανιάτη. Η δολοφονία του Καποδίστρια από το γιο του Γεώργιο και τον αδελφό του Κωνσταντίνο (27 Σεπτεμβρίου 1831) αποτέλεσε τη δραματική κατάληξη της αντίθεσης Καποδίστρια – Μαυρομιχαλαίων. Η εκτέλεση τού γιου του στις 11 Οκτωβρίου 1831 τον συγκλόνισε, καθώς ερχόταν να προσθέσει έναν ακόμη νεκρό στους άλλους της οικογένειάς του που είχαν πέσει ηρωικά στα πεδία των μαχών¹⁷. Ο Μαυρομιχάλης πέθανε στις 17 Ιανουαρίου 1848 στην Αθήνα και κηδεύτηκε με τιμές αντιστρατήγου εν ενεργεία. Ο Σπυρίδων Τρικούπης ανέλαβε την εκφώνηση του επικηδείου του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη:

¹⁴ Στο ίδιο.

¹⁵ Στο ίδιο.

¹⁶ Στο ίδιο.

¹⁷ Βερέμης, ό.π.

“(…)Τοιοῦτος εχρημάτισεν ο μακάριος ἀνὴρ καὶ ὡς δημόσιος καὶ ὡς ιδιώτης· δόξα καὶ ἀγλαΐσμα ἀνεδείχθη τῆς γενεάς μας· καὶ ποίας γενεάς; τῆς γενεάς ἣτις ἠλλοίωσε τὸ πρόσωπον τῆς Ἑλλάδος· τῆς γενεάς τὴν ὁποῖαν δὲν διστάζω νὰ κηρύξω μοναδικὴν μετὰ τῶν ὅλων τῶν γενεῶν ὄχι τῆς νέας, ἀλλ’ αὐτῆς τῆς ἀρχαίας καὶ πολυενδόξου Ἑλλάδος”¹⁸.

2.3. Ο Γέρος του Μωριά, Θεόδωρος Κολοκοτρώνης.

Ἡ Ἐθνικὴ Παλιγγενεσία τοῦ 1821 εἶναι ἓνα ἰδιαιτέρου ἐυρωπαϊκὸ καὶ ταυτόχρονα ἰδιαιτέρου ἐλληνικὸ συμβάν, ἐπειδὴ πέτυχε τὸν στόχο του, ἀντίθετα με τὰ υπόλοιπα ἐπαναστατικὰ κινήματα ποὺ ἐκδηλώθηκαν τὸ 1820 σὲ ἐυρωπαϊκὸ ἐπίπεδο. Ἐνα συμβάν ἀρκετὰ πολὺπλοκο ποὺ δραστηριοποίησε ἀρκετὲς καὶ διάφορες δυνάμεις τῶν Ἑλλήνων, τοὺς ἐμπόρους, τοὺς Ἕλληνας τῆς Διασποράς, τοὺς ἀνθρώπους τοῦ πνεύματος, τοὺς Νεοέλληνες Διαφωτιστὲς καὶ, ἀσφαλῶς, τοὺς Ἕλληνας ποὺ παρέμειναν στὴν Ἑλλάδα καὶ ἀντεπεξήλθαν ἐπαρκῶς στὶς πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις¹⁹. Στὴν οργάνωση τοῦ ἐπαναστατικοῦ Ἀγῶνα ἔλαβαν μέρος ἄτομα ποὺ ἔμειναν γνωστὰ στὴν Ἱστορία, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἀφανεῖς ἥρωες, ὅπως ὁ Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης, ὁ Ἀνδρέας Ζαΐμης ἢ ὁ Ἐμμανουὴλ Παππάς. Ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, ὁμῶς, υπῆρξε μιὰ ἀπὸ τὶς πιο γνωστὲς προσωπικότητες τοῦ 1821, καθῶς, οὐσιαστικά, θεωρήθηκε ὁ ἀρχιστράτηγος τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης ποὺ ἀγωνίστηκε με ἀυταπάρνηση γιὰ τὴν ἐλευθερία καὶ τὴν ἀνεξαρτησία, διεξάγοντας ἓναν ἀγῶνα δίκαιο καὶ ἐντίμο²⁰.

Ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, ἢ Γέρος τοῦ Μωριά, καθῶς κλιμακωνόταν ἡ ἐξέλιξή του στὴν ἱστορία τοῦ ἐλληνικοῦ Ἀγῶνα, ἀναδεικνύει τὸ πρότυπο τοῦ ἀγωνιστῆ, ποὺ ἔχει μνηθεῖ στὴ Φιλικὴ Ἐταιρεία, ἔχει ἀναπτυχθεῖ στρατιωτικά στὰ Ἐπτάνησα καὶ τῶρα εἶναι πλέον ἐτοιμὸς νὰ πολεμήσει γιὰ τὴν ὀριστικὴ ἀπελευθέρωση τῆς πατρίδας του ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς. Ὄταν ὀλοκληρώθηκε ἡ ἄλωση τῆς Τριπολιτσάς, τὸν Σεπτέμβρη τοῦ 1821, καὶ συνετρίβη ὁ Δράμαλης στὰ Δερβενάκια, ὁ Κολοκοτρώνης ἀναγνωρίστηκε ὡς θρῦλος. Ἀπὸ τὴν περίοδο αὐτὴ καὶ ἕως τὴν ἐποχὴ τῆς Ἀντιβασιλείας, ὁ ἴδιος θὰ μετατραπῆ σὲ ἓνα ἰδιαιτέρου πρόσωπο, ποὺ θὰ λάβει χάρι ἀπὸ τὸν βασιλιά Ὀθωνα, θὰ ἀποφύγει τελικὰ τὴν ἐκτέλεση καὶ θὰ λάβει μέρος στὸ νέο διοικητικὸ σύστημα, με ἀποτέλεσμα νὰ παραμεριστεῖ ἡ διχόνοια ποὺ ἐπληξέ τὴ χώρα στὸ παρελθόν. Ἡ κηδεῖα του ἐγένετο τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1843 με ἰδιαιτέρως τιμὲς, ἐνῶ συμμετεῖχε πολλὸς κόσμος, ἴσως καὶ περισσότεροι ἀπὸ 10000 ἄνθρωποι²¹.

“Ἐγεννήθηκα εἰς τὰ 1770 Ἀπριλίου 3 τῆ Δευτέρᾳ τῆς Λαμπρῆς. Ἐγεννήθηκα εἰς ἓνα βουνὸ εἰς ἓνα δένδρον ἀποκάτω εἰς τὴν παλαιάν Μεσσηνίαν, ὀνομαζόμενον Ραμαβούνι”²².

¹⁸ Dakin, ὁ.π.

¹⁹ Βερέμης, ὁ.π.

²⁰ Dakin, ὁ.π.

²¹ Στὸ ἴδιο.

²² Βερέμης ὁ.π.

Ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης αποδίδει με απλό τρόπο τη γέννησή του, όπως αποτυπώνεται στα Απομνημονεύματά του, που έγραψε ο Γεώργιος Τερτσέτης. Το 1770 η Ελλάδα υπέστη την ήττα και την απογοήτευση που προήλθε από τα γεγονότα των Ορλωφικών, όταν δηλαδή γεννήθηκε η ιδέα του έθνους-κράτους, καθώς κατέρρεε η έννοια της αυτοκρατορίας. Στα δεκαπέντε χρόνια του είχε ήδη γίνει αρματολός, αλλά σύντομα στράφηκε στον κόσμο των κλεφτών, διακείμενος εχθρικά προς την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Ο Κολοκοτρώνης ασχολήθηκε με τα όπλα, διαιωνίζοντας την παράδοση της οικογένειάς του. Δεν ασχολούνταν όλοι με τα όπλα, αφού ένας μεγάλος αριθμός Ελλήνων είχε ως κύρια ενασχόληση τη γεωργία, την κτηνοτροφία, ενώ πολλοί εργάζονταν ως αγωγιάτες. Πολύ συχνά, μάλιστα, γίνονταν δέκτες αρνητικών σχολίων όσοι ασχολούνταν αποκλειστικά και μόνο με τα όπλα²³.

Την περίοδο 1805-1806 ο Θεόδωρος βρέθηκε στα βουνά της Πελοποννήσου, διωκόμενος από τους Τούρκους, αφού πλέον είχε γίνει κλέφτης. Στα βουνά, βέβαια, θα εκπαιδευτεί στρατιωτικά με τον καλύτερο τρόπο. Ενώ μέχρι εκείνη τη στιγμή ήταν ένας άτακτος πολεμιστής, τώρα γίνεται επαγγελματίας στρατιώτης, ο οποίος μετεκπαιδεύεται ιδιαίτερα αποτελεσματικά στη Ζάκυνθο²⁴.

Ταυτόχρονα με τη μεταμόρφωση του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη, οι κοινωνικοοικονομικές και πνευματικές ομάδες των απανταχού Ελλήνων αρχίζουν να σκέφτονται σοβαρά μια επαναστατική κίνηση που θα ανατρέψει την Οθωμανική αυτοκρατορία και θα προσφέρει την ανεξαρτησία στην Ελλάδα. Η εξέγερση δε θα πραγματοποιηθεί άμεσα. Θα περάσει κάποιο χρονικό διάστημα μέχρι να φτάσουμε στο 1821 και να λάβει χώρα ο μεγάλος ξεσηκωμός. Το 1806 ο Κολοκοτρώνης πηγαίνει στη Ζάκυνθο που βρίσκεται υπό ρωσική κατοχή. Στη Ζάκυνθο θα παραμείνει 15 χρόνια και εκεί θα συνειδητοποιήσει ότι προορισμός του είναι η επαναστατική δράση, η προετοιμασία και η οργάνωση του Αγώνα²⁵. Τα νησιά του Ιονίου, εκείνη την περίοδο, καθώς δεν έχουν καμιά σχέση με την οθωμανική κυριαρχία, αλλά ανήκουν σε Δυνάμεις της Δύσης με διαφορετικό προσανατολισμό και πολιτισμό από τους Οθωμανούς, λειτουργούν ως κέντρα ανάπτυξης της κριτικής σκέψης, της ιδεολογικής ταυτότητας και των πολιτικών αλλά και πνευματικών ζυμώσεων. Από το 1807 έως το 1810 τα Επτάνησα τελούν υπό την επιρροή των Γάλλων, ενώ έως το 1864 βρίσκονται στην αγγλική κατοχή με ό,τι αυτό συνεπάγεται. Ο Κολοκοτρώνης γίνεται μέλος των αγγλικών στρατευμάτων εξαιτίας των πολεμικών του γνώσεων²⁶.

Σαφέστατα, η εμπειρία αυτή θα του παρέχει περισσότερες γνώσεις, αφού αποτελεί μέρος της οργάνωσης και της εξάσκησης ενός στρατεύματος. Την εποχή εκείνη έρχεται σε επαφή με τον Ρώσο

²³ Dakin, ο.π

²⁴ Βερέμης, ό.π.

²⁵ Dakin, ό.π

²⁶ Βερέμης, ό.π.

ναύαρχο Σινιάβιν, με τον Γάλλο στρατηγό Καμούς, με τον Γάλλο ναύαρχο Ντονζελό και με τον πληρεξούσιο του Τσάρου, τον Μοντσενίγο. Θα αντιληφθεί άμεσα τη σύνθεση ενός επαναστατικού κινήματος, ενώ ταυτόχρονα θα μελετήσει, όπως ο ίδιος επισημαίνει, διάφορα γεγονότα που έχουν σχέση με την Ιστορία της χώρας του. Το 1818 γίνεται μέλος της Φιλικής Εταιρείας, ακολουθώντας τις συνωμοτικές πρακτικές της, προκειμένου να οργανωθεί η Παλιγγενεσία με όσο το δυνατό μεγαλύτερη μυστικότητα, ώστε να επιτευχθεί ο τελικός στόχος. Το κύρος και η εμπειρία του Κολοκοτρώνη θα αναγνωριστούν το 1820, όταν η Φιλική Εταιρεία θα τον ορίσει αρχηγό στα πελοποννησιακά στρατεύματα. Στις αρχές του 1821 ο Κολοκοτρώνης επανέρχεται στην Πελοπόννησο, για να χριστεί ουσιαστικά ο ηγέτης του μεγαλύτερου συμβάντος στον σύγχρονο ελληνισμό²⁷.

Το 1821, ως συμβάν πολεμικό, αλλά και ευρύτερα επαναστατικό, είναι ταυτισμένο με τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη. Ο ηρωικός του δρόμος αρχίζει από την Καλαμάτα στις 23 Μαρτίου 1821 και στη συνέχεια στο Βαλτέτσι. Κατόπιν θα λάβει μέρος στη μάχη των Βερβένων-Δολιανών, στη Μάχη της Γράνας και τον Σεπτέμβριο θα είναι ο πρωταγωνιστής στην Άλωση της Τριπολιτσάς. Η επιλογή να πολιορκηθεί η Τριπολιτσά, η οποία βρίσκεται σε χαρακτηριστική γεωγραφική θέση και αποτελούσε το κέντρο των στρατιωτικών επιχειρήσεων των Οθωμανών, ήταν έμπνευση του Κολοκοτρώνη²⁸.

Τον Γενάρη του 1822 ήταν παρών στην παράδοση της Ακροκορίνθου, τον Μάρτη στη μάχη του Σαραβαλίου, τον Ιούλιο στη μάχη στα Δερβενάκια, στην οποία αναδείχτηκε και αποδείχτηκε η στρατιωτική μεγαλοφυΐα, καθώς επέλεξε ως πεδίο μάχης το στενό πέρασμα που διαχωρίζει την Κόρινθο από την πεδιάδα του Άργους, τον Δεκέμβρη στην παράδοση του Ναυπλίου²⁹. Με άλλα λόγια, ο Κολοκοτρώνης είναι ο αδιαμφισβήτητος πρωταγωνιστής εκείνης της περιόδου, κατά την οποία η Επανάσταση εδραιώνεται, γεγονός που γίνεται αντιληπτό και από Δυνάμεις της Ευρώπης, αλλά και της Αμερικής. Ο Κολοκοτρώνης είναι ο πρωταγωνιστής, όχι μόνο στην εκδήλωση του Αγώνα, αλλά και σε όλα τα σημαντικά γεγονότα. Ταυτόχρονα, διοργάνωνε τα στρατεύματα, εκπαίδευε τους στρατιώτες, βοηθούσε ώστε να περιοριστεί η πληγή των λιποτακτών. Ο Κολοκοτρώνης « υπεγράφετο ως αρχιστράτηγος», μια τιμητική διάκριση που δεν αναγνωρίστηκε ποτέ επίσημα από την κυβέρνηση, πράγμα που έφερε τον Κολοκοτρώνη σε αντιπαράθεση με τους κυβερνητικούς. Θα μπορούσε να χαρακτηριστεί και ως απαρχή της εμφύλιας διαμάχης. Ο Κολοκοτρώνης αγαπούσε τους στρατιώτες του και εκείνοι τον αναγνώριζαν και τον σέβονταν για τα πολεμικά του κατορθώματα. Προσφώνουσε τους

²⁷ Dakin, ό.π.

²⁸ Βερέμης, ό.π.

²⁹ Στο ίδιο.

στρατιώτες του με τα ονόματά τους, τους συμπεριφερόταν σαν πατέρας και τους αναπτέρωνε το ηθικό, δίνοντάς τους θάρρος. Στρατιωτική καινοτομία του Κολοκοτρώνη ήταν το ορδί, δηλαδή το σύνολο των ατάκτων πολεμιστών που λεηλατούσαν και κατέστρεφαν τα εχθρικά στρατεύματα³⁰.

Εκτός των άλλων, όμως, ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης θα συμβάλει καθοριστικά στη διεθνοποίηση του ελληνικού θέματος, καθώς θα υπογράψει το 1825 την Πράξη Υποταγής στην Αγγλία. Ο ίδιος ο Κολοκοτρώνης ήταν ρωσόφιλος, αλλά υπέγραψε την Πράξη Υποταγής και βοήθησε σε μεγάλο βαθμό να παρθούν στο μέλλον αποφάσεις από τις Μεγάλες Δυνάμεις ώστε να επιλυθεί το ελληνικό ζήτημα. Στην Δ' Εθνοσυνέλευση στο Άργος στήριξε τον Καποδίστρια. Ο Γέρος του Μωριά υπήρξε το αντιπροσωπευτικό πρόσωπο του Αγώνα. Τον αγάπησαν, τον μίσησαν, τον αντιπάθησαν. Ήταν ένας άνθρωπος θαρραλέος, ανδρείος, αποφασιστικός, ευρηματικός, δημιουργικός. Ο Κολοκοτρώνης ενσάρκωσε την Επανάσταση του 1821. Η ίδια η εξωτερική του εμφάνιση συνέδραμε σε αυτό:

“Η μεγάλη, μακράν δε και πυκνή μαύρη κόμην περιβεβλημένη κεφαλή του, ην έσκεπε πάντα αρχαιοπρεπές κράνος... ο υπό ρίνα ιέρακος δασύς αυτού μύσταξ...”³¹.

2.4. Ο τουρκογάφος Νικήτας Σταματελόπουλος ή Νικηταράς.

Ο Νικήτας Σταματελόπουλος ή Νικηταράς γεννήθηκε το 1782 στο χωριό Τουρκολέκα στην περιοχή της Μεγαλόπολης. Πατέρας του ήταν ο γνωστός πολέμαρχος του τόπου Σταματέλος Τουρκολέκας και μητέρα του η Σοφία Καρούτσου, η οποία ήταν αδελφή της συζύγου του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη. Όταν ο Νικηταράς ήταν έντεκα ετών εντάχθηκε στην ομάδα του πατέρα του, που ονειρευόταν την ημέρα της απελευθέρωσης και εργαζόταν με ζήλο γι' αυτόν τον σκοπό. Κατόπιν, ακολούθησε τον κλέφτη Ζαχαρία Μπαρμπιτσιώτη και παντρεύτηκε την κόρη του. Το 1808 πέρασε στα Επτάνησα μαζί με τον Κολοκοτρώνη, για να γλιτώσουν από τις διώξεις των Τούρκων. Ακολούθησε το στράτευμα των Ρώσων και στράφηκε εναντίον του Ναπολέοντα στην Ιταλία³².

Στις 18 Οκτωβρίου του 1818 έγινε μέλος της Φιλικής Εταιρείας και από τότε η συμβολή του υπήρξε καθοριστική για την οργάνωση του Αγώνα. Στις 23 Μαρτίου 1821 ήταν ένας από τους πρώτους που κατάλαβαν την Καλαμάτα. Θαύμαζε και ακολουθούσε πιστά τον θείο του, Θεόδωρο Κολοκοτρώνη. Πολέμησε με γενναιότητα στην Τριπολιτσά, αλλά και σε όλες τις μάχες για την απελευθέρωση της Πελοποννήσου. Σημαντική υπήρξε η παρουσία του στη μάχη του Βαλτετσίου και στη μάχη των Δολιανών,

³⁰ Στο ίδιο.

³¹ Στο ίδιο.

³² Στο ίδιο.

καθώς εκεί φάνηκαν οι εξαιρετικές του δυνατότητες. Με ελάχιστους άντρες, περίπου εξακόσιους συνολικά, κατόρθωσε να νικήσει έξι χιλιάδες πολεμιστές του Κεχαγιάμπεη³³.

Αποτέλεσμα αυτού του κατορθώματος ήταν να ονομαστεί από τους συμπολεμιστές του "Τουρκοφάγος" και να λάβει το αξίωμα του Στρατηγού. Στο Βαλτέτσι, επικεφαλής 600 περίπου αγωνιστών, στα Δολιανά, βρέθηκε αντιμέτωπος με 6.000 Τούρκους με επικεφαλής τον Κεχαγιάμπεη, ενώ εκείνος διέθετε περίπου 150 άνδρες και κατάφερε να τους πλήξει με καίρια χτυπήματα³⁴. Επίσης, βρισκόταν σε διαρκή συνεργασία με τον Οδυσσέα Ανδρούτσο στην προσπάθεια να ανακαταλάβουν τη Λιβαδειά. Έλαβε μέρος στην άλωση της Τριπολιτσάς αρνούμενος να παραλάβει λάφυρα μετά το τέλος της και τη νίκη των Ελλήνων. Με συνοδεία 700 αγωνιστών, την άνοιξη του 1822 μετέβη στην Ανατολική Στερεά και έδωσε μάχες μαζί με τον Οδυσσέα Ανδρούτσο στη Στυλίδα και στην Αγία Μαρίνα. Τεράστια ήταν η προσφορά του στην ήττα του Δράμαλη στα Δερβενάκια και κυρίως στη μάχη στο Αγιονόρι, στην οποία οι Οθωμανοί έχασαν 600 πολεμιστές. Ενεργοποιήθηκε με όλες τις δυνάμεις του στις μάχες με τον Δημήτριο Υψηλάντη στην Αττική και, παρόλο που δεν είχε ενεργό συμμετοχή στους εμφύλιους πολέμους, πήρε το μέρος του Κολοκοτρώνη και επέλεξε να περάσει στο Μεσολόγγι και να πολεμήσει στο πλευρό του Δημήτρη Μακρή. Όταν εισέβαλε ο Ιμπραήμ στον Μωριά, χάρη στην αμνηστία, ο Νικηταράς γύρισε στην Πελοπόννησο. Συμμετείχε στη μάχη του Μεχμέταγα, τον Ιούλιο του 1826, στην οποία οι Αιγύπτιοι του Ιμπραήμ νικήθηκαν από τους Έλληνες και θρήνησαν διακόσιους νεκρούς, ενώ έχασαν τη ζωή τους μόνο τέσσερις Έλληνες. Στη συνέχεια, ο Νικηταράς με τη βοήθεια οκτακοσίων πολεμιστών έλαβε μέρος στη νίκη της Αράχωβας, τον Νοέμβριο του 1826, στην οποία αρχηγός των Ελλήνων ήταν ο Γεώργιος Καραϊσκάκης. Επιπρόσθετα, δραστηριοποιήθηκε στις πολεμικές διαμάχες στην Αττική, το 1827, και ακολούθως γύρισε στην Πελοπόννησο και στράφηκε με όλες τις δυνάμεις του εναντίον του Ιμπραήμ στη Μεσσηνία. Σύμφωνα με ορισμένες μαρτυρίες, ο Νικηταράς αφαίρεσε τη ζωή χιλίων και παραπάνω Τούρκων στο σύνολο των μαχών που συμμετείχε³⁵.

Ο Νικηταράς ήταν οπαδός του ρωσόφιλου κόμματος, του κόμματος των Ναπαίων. Όταν έγινε το κίνημα εναντίον της κυβέρνησης στη Μεσσηνία, το 1834, μπήκε για μικρό χρονικό διάστημα στη φυλακή από τους εκπροσώπους της Αντιβασιλείας. Το 1839 κατηγορήθηκε ότι ήταν ο ηγέτης της "Φιλορθοδόξου Εταιρείας" που έθετε ως στόχο να βοηθήσει ώστε να απελευθερωθούν οι υποδουλωμένες περιοχές και να στηριχθεί η Ορθοδοξία. Μετά από προδοσία, ο Νικηταράς βρέθηκε στη φυλακή, πέρασε από δίκη,

³³ Στο ίδιο.

³⁴ Στο ίδιο.

³⁵ Στο ίδιο.

κηρύχθηκε αθώος, αλλά αυτό το γεγονός προκάλεσε την οργή της Κυβέρνησης και γι' αυτόν τον λόγο τον κράτησε υπό περιορισμό στο νησί της Αίγινας³⁶. Ο Γιάννης Μακρυγιάννης διαμαρτυρήθηκε έντονα στον Όθωνα για τις εξαθλιωμένες συνθήκες που βίωνε ο σπουδαίος Νικηταράς, τον οποίο είδε “ρέστο και χωρίς μιστόν”. Κατόρθωσε να επιτύχει την αποφυλάκισή του, τον Σεπτέμβρη του 1841, αλλά ήδη είχε επιβαρυνθεί σε μεγάλο βαθμό η υγεία του. Ο Νικηταράς είχε σχεδόν τυφλωθεί, επειδή υπέφερε από σάκχαρο για μεγάλο χρονικό διάστημα. Η Κυβέρνηση, τελικά, του χορήγησε μια άδεια για να επαιτεί. Έως το τέλος της Επανάστασης πολεμούσε με σθένος σε κάθε περιοχή της Πελοποννήσου και της Στερεάς Ελλάδας, συνεργαζόμενος με τον Ανδρούτσο και τον Καραϊσκάκη. Συμμετείχε στην άλωση της Τριπολιτσάς, τον Σεπτέμβρη του 1821, και δε δέχτηκε να λάβει μέρος όταν οι Έλληνες διένειμαν τα λάφυρα. Όταν τελείωσε η μάχη στα Δερβενάκια, ο Νικηταράς έδωσε το καίριο χτύπημα στο στρατό του Δράμαλη στη μάχη τού Αγιονορίου, τον Ιούλιο του 1822. Ήταν ονομαστός για την έλλειψη ιδιοτέλειας και προξένησε εντύπωση στους συμπολεμιστές του το γεγονός ότι δέχτηκε μόνο ένα πολύ ακριβό σπαθί από τα λάφυρα, που και αυτό το έδωσε λίγο αργότερα για να ενισχύσει τους πολιορκημένους στο Μεσολόγγι³⁷.

Στην περίοδο των εμφυλίων πολέμων ήταν με το μέρος του Κολοκοτρώνη, όμως προσπαθούσε να συμβιβάσει και να συμφιλιώσει τις αντίπαλες παρατάξεις. όταν η Ελλάδα απελευθερώθηκε, έγινε υποστηρικτής του Ιωάννη Καποδίστρια και στενός συνεργάτης του. Στην Δ΄ Εθνοσυνέλευση στο Άργος, το 1829, συμμετείχε με την ιδιότητα του πληρεξουσίου του Λεονταρίου. Οι μεγάλες δυσκολίες του άρχισαν την εποχή του Όθωνα, γιατί ήταν υποστηρικτής του ρωσικού κόμματος. Επειδή αποτελούσε μέρος της "Φιλορθοδόξου Εταιρείας", τον κατηγορήσαν, καθώς η Εταιρεία αυτή προσπαθούσε να περιφρουρήσει το ορθόδοξο δόγμα από ξενικές επιδράσεις. Απαιτούσαν από τους βασιλιάδες να γίνουν Χριστιανοί Ορθόδοξοι και να βοηθήσουν ώστε να ελευθερωθούν οι περιοχές που ανήκαν στην Οθωμανική αυτοκρατορία. Ο Νικηταράς μπήκε στη φυλακή το 1839 κατηγορούμενος για συνωμοσία, όμως τελικά τον αθώωσαν το 1840, επειδή δεν υπήρχαν επαρκή στοιχεία για την καταδίκη του. Παρόλα αυτά, παρέμεινε στη φυλακή, γεγονός που επιδείνωσε την υγεία του και σχεδόν έχασε την όρασή του. Βγήκε από τη φυλακή στις 18 Σεπτεμβρίου του 1841 και έζησε με την οικογένειά του, στον Πειραιά³⁸.

Μετά τα γεγονότα της 3ης Σεπτεμβρίου του 1843 έλαβε τον βαθμό του υποστράτηγου και πήρε τιμητικά σύνταξη, η οποία αποτελούσε το μοναδικό του εισόδημα. Το 1847 ορίστηκε μέλος στη Γερουσία,

³⁶ Στο ίδιο.

³⁷ Dakin, ό.π.

³⁸ Στο ίδιο.

αλλά στις 25 Σεπτεμβρίου 1849 άφησε την τελευταία του πνοή στα 67 του χρόνια. Ο Νικηταράς είχε τρία παιδιά, δύο κόρες και έναν γιο, τον Ιωάννη Σταματελόπουλο, ο οποίος έγινε στρατιωτικός. Ο εθνικός δικαστής Γεώργιος Τερτσέτης έγραψε τα Απομνημονεύματα του Νικηταρά, όπως ο τελευταίος του τα υπαγόρευσε³⁹. Ο ίδιος ο Νικηταράς στα Απομνημονεύματά του αφηγείται:

“Έγεννήθηκα εις ένα χωριό Μεγάλη Αναστάσοβα αποδώθε από τον Μυστρά προς την Καλαμάτα. Ο προπάππος μου ήταν προεστός και ο πατέρας μου έφυγε δεκαέξι χρόνων και επήγε με τα στρατεύματα τα Ρούσικα, δηλαδή τα Ορλοφικά, στην Πάρο και ήταν πολεμικός. Στον αδελφό μου πρότειναν ν’αλλάξει την πίστη του. Του δείχνουν το σκοτωμένο πατέρα του και του λέγουν κάθισε να σε κάνουμε Τούρκο. Τότε το παιδί κάνει τον σταυρό του και τους απαντά: θα πάω κι εγώ εκεί που πάει ο πατέρας μου. Το παιδί όμως ξανακάνει τον σταυρό του. Έγινε από το αίμα του σταυρός. Πήραν τα κεφάλια τους στην Τριπολιτσά”⁴⁰.

Ο Νικηταράς, όπως αναφέραμε παραπάνω, από τότε που ήταν πολύ νέος, ακολούθησε με την ιδιότητα του “μπουλουζή” την ομάδα του πρωτοκλέφτη Ζαχαριά. Στη ρωσοκρατούμενη Ζάκυνθο έγινε μέλος των Ταγμάτων εναντίον του Μεγάλου Ναπολέοντα. Το 1808 γύρισε στην Πελοπόννησο με τον θείο του, τον Θ. Κολοκοτρώνη, προκειμένου να παράσχει βοήθεια στον Αλή Φαρμάκη, ο οποίος είχε πέσει στη δυσμένεια του Βελή πασά. Επίσης, ανέλαβε τη στρατολογία των Αλβανών Τσάμηδων, με βάση το σχέδιο των Γάλλων, ώστε να δημιουργηθεί ελληνοαλβανικό κράτος. Όταν οι Βρετανοί κατέλαβαν τα Επτάνησα, ο Νικηταράς πολέμησε τον Ναπολέοντα υπό την καθοδήγηση του Ρίτσαρντ Τσορτζ, ο οποίος τον έστειλε στη νότια Ιταλία. Ο Ηλίας Χρυσοσπάθης ήταν εκείνος που μύησε τον Νικηταρά στη Φιλική Εταιρεία, όταν βρισκόταν στην Καλαμάτα, στις 18 Οκτωβρίου 1818. Εργάστηκε με πάθος για τη διάδοση των ιδεών της Εταιρείας, στην περιοδεία του στην Πελοπόννησο, μαζί με τον Πλαπούτα και τον Αναγνωσταρά. Το καλοκαίρι του 1819 επέστρεψε στη Ζάκυνθο και γύρισε στην Πελοπόννησο τον Φεβρουάριο του 1821. Αξιοσημείωτο είναι ότι, αν και αναφέρεται ως Νικήτας Τουρκολέκας, κατά τη διάρκεια της μύησής του στη Φιλική Εταιρεία, δε διατήρησε το επώνυμό του, αλλά το υποκοριστικό Σταματελόπουλος, καθώς το πρώτο επώνυμο της οικογένειάς του ήταν Σταματέλος. Από το 1854 επίσημο επώνυμο για την οικογένεια ήταν το Σταματελόπουλος⁴¹.

³⁹ Βερέμης, ο.π.

⁴⁰ Dakin, ό.π.

⁴¹ Βερέμης, ό.π.

2.5. Ο οπλαρχηγός Χρήστος *Αναγνώστης* Παπαγεωργίου ή *Αναγνωσταράς*.

Ο οπλαρχηγός Νικηταράς, γεννήθηκε το 1760 στον οικισμό Άγριλο, στην σημερινή Πολιανή του νομού Μεσσηνίας. Λόγω του ιερέα πατέρα του, Γεωργίου, και επειδή γνώριζε γράμματα, χειροτονήθηκε στην εκκλησία «αναγνώστης». Ψηλός και σωματώδης καθώς ήταν, από Αναγνώστης μετονομάστηκε σε Αναγνωσταράς, αν και ο ίδιος υπέγραφε Αναγνώστης Παπαγεωργίου. Σε νεαρή ηλικία εξαιτίας μιας δολοφονίας έγινε κλέφτης. Έπειτα, μετέβη στα Επτάνησα, όπου υπηρέτησε σε ρωσικά και γαλλικά τάγματα, και από εκεί το 1817 στη Ρωσία όπου μυείται στη Φιλική Εταιρεία. Η μύησή του, μαζί με αυτή των Ηλ. Χρυσοσπάθη, Π. Δημητροπούλου και Ι. Φαρμάκη, θεωρήθηκαν από τις πρώτες θετικές επιτυχίες της Εταιρείας. Κατόπιν πραγματοποίησε περιοδείες σε διάφορα μέρη της Ελλάδας με σκοπό να προετοιμάσει τον αγώνα και να κατηχήσει νέα μέλη⁴². Ανάμεσα σε αυτά ήταν ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης και ο Νίκος Παναγιωταράς.

Αργότερα, έγινε αρχηγός και αγωνίστηκε σε διάφορες μάχες και πολιορκίες στην Πελοπόννησο, όπως στην Καρύταινα και στο Βαλτέτσι. Στις 23 Μαρτίου 1821 εισέρχεται στην Καλαμάτα με τους Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, Θεόδωρο Κολοκοτρώνη, 2.000 Μανιάτες και άλλους αγωνιστές και συμμετέχει στην απελευθέρωσή της. Ο Αναγνωσταράς είχε ενεργό ρόλο στον αγώνα. Τον Μάιο του 1821 συμμετέχει στην Συνέλευση Καλτεζών και τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους είναι μεταξύ των αρχηγών στην άλωση της Τριπολιτσάς. Στις 5 Μαΐου 1823, το Εκτελεστικό Σώμα της κυβέρνησης Κουντουριώτη τον διορίζει «Υπουργό του Πολέμου». Στις 25 Φεβρουαρίου 1825 καλείται από την Κυβέρνηση να μεταβεί στη Μεθώνη ώστε να αντιμετωπίσει την εισβολή του Ιμπραήμ και της αιγυπτιακής στρατιάς του. Αρχές Μαρτίου 1825 φτάνει στον κόλπο του Ναβαρίνου και επί δύο μήνες καταβάλλει προσπάθειες να αντιμετωπίσει τα στρατεύματα του Ιμπραήμ. Στις 26 Απριλίου 1825 ισχυρές αιγυπτιακές δυνάμεις αποβιβάζονται στο νησί της Σφακτηρίας και το πολιορκούν⁴³.

Ο Αναγνωσταράς χάνει τη ζωή του στην προσπάθειά του να την υπερασπιστεί. Πριν από αυτήν την επανάσταση πήγε στην Ρωσία μετά το πνιγμό των δύο γιων του για να ανταμώσει τον Καποδίστρια και τον Αλέξανδρο Υψηλάντη. Ο Καποδίστριας το 1819 έκανε κατήχηση στους καπεταναίους που υπηρετούσαν στα Ρωσικά τάγματα στην πατρίδα του την Κέρκυρα και συνάντησε πολλούς που ήταν δυσαρεστημένοι, επειδή οι Ρώσοι δεν τους πλήρωναν τους μισθούς. Οι καπεταναίοι είχαν κάνει και ένσταση στον Ρώσο Αυτοκράτορα, αλλά οι μισθοί μέναν απλήρωτοι. Ο Καποδίστριας τότε υποσχέθηκε να μεσιτεύσει για να πληρωθούν οι λογαριασμοί, σαν αντάλλαγμα όμως απαίτησε την δραστηριοποίηση

⁴² Στο ίδιο.

⁴³ Dakin, ό.π.

των καπεταναίων προς όφελος της επανάστασης⁴⁴. Ο Αναγνωσταράς το 1817 μύηθηκε στη Φιλική Εταιρεία και πραγματοποίησε περιοδείες στη Μακεδονία για τη μύηση νέων μελών και την προετοιμασία του αγώνα. Η εκεί μετάβασή του ωφέλησε πολύ την κατάσταση των πραγμάτων της Πελοποννήσου και την δύναμη αυτής, διαφωτίζοντας και εμπυχώνοντας τους εκεί Έλληνες.

Γύρισε στην Ελλάδα και μύησε πολλούς Έλληνες, ανάμεσά στους οποίους ήταν ο Νίκος Παναγιωταράς και ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης. Ακόμη, πήγε στα νησιά Ύδρα και Σπέτσες για να διαδώσει τις ιδέες της επανάστασης. Αργότερα έγινε αρχηγός και συνεργάστηκε με τον Πετμεζά, τον Κολοκοτρώνη, τον Ζαχαριά, τον Κεφάλα, τον Παπατσώνη και άλλους. Τους συγκέντρωσε όλους και πολιορκήσαν από κοινού με 2500 στρατιώτες την Καρύταινα. Η πολιορκία αυτή διαλύθηκε όταν οι Τούρκοι έλαβαν ενίσχυση από την Τριπολιτσά. Από εκεί ο Αναγνωσταράς πήγε στην Στεμνίτσα μαζί με άλλους καπεταναίους και από εκεί πάλι τράβηξε για το Λεοντάρι. Έπειτα συναντήθηκε μαζί με πολλούς άλλους στο Βαλτέτσι, όπου οι Έλληνες βρήκαν αντίσταση των Τούρκων και σκορπίστηκαν πάλι. Ο Αναγνωσταράς από εκεί αναχώρησε για τα Μεσσηνιακά Φρούρια και προετοίμασε την πολιορκία. Ο εκεί ευρισκόμενος Δημήτριος Ύψηλάντης όταν το έμαθε πήγε στο Άργος για να τον υποδεχτεί και να τον πάρει μαζί του όπως και έγινε για την πολιορκία της Τριπολιτσάς⁴⁵.

Η απελευθέρωση της Καλαμάτας οφείλεται σε μεγάλο ποσοστό σ' αυτόν. Έλαβε μέρος σε πολλές μάχες και παρακίνησε τους κατοίκους γενικεύοντας την επανάσταση στις επαρχίες Τρυφυλλίας και Ολυμπίας. Αργότερα αναμείχτηκε στα πολιτικά πράγματα. Επί κυβερνήσεως του Θ. Κουντουριώτη έγινε Υπουργός Πολέμου και με αυτό το αξίωμα εκστράτευσε εναντίον του Ιμπραήμ Πασά. Εναντιώθηκε στον Κολοκοτρώνη και γι' αυτό όταν οι κοτζαμπάσηδες τον διόρισαν υπουργό πολέμου αρνήθηκε να τον αποφυλακίσει. Σκοτώθηκε όταν υπεράσπιζε την Σφακτηρία στους Ναυαρίνους όταν οι Άραβες έκαναν εισβολή από ξηρά και θάλασσα για την πολιορκία του Νεοκάστρου.

2.6. Ο κλεφτοκαπετάνιος Δημήτριος *Μήτρος* Πέτροβας ή *Μητροπέτροβας*.

Ο Μητροπέτροβας, ήταν Κλεφτοκαπετάνιος και αγωνιστής του '21 από τη Μεσσηνία. Ο Μήτρος Πέτροβας γεννήθηκε το 1745 (κατ' άλλες πηγές το 1738) στη Γαράντζα (σημερινή Μέλπεια) της Μεσσηνίας. Ήταν, πιθανώς, γιος του Αγγελή Πέτροβα, αρχηγού ομάδας Κλεφτών επί Ενετοκρατίας (1685-1715). Συντάχθηκε εξαρχής με τους Κολοκοτρωναίους, με τους οποίους συνδεόταν με δεσμούς αδελφοποιίας, όπως και όλη του η οικογένεια. Πήρε μέρος στα Ορλοφικά (1770) και στη συνέχεια

⁴⁴ Βερέμης, ό.π.

⁴⁵ Dakin, ό.π.

εξακολούθησε τον αγώνα του κατά των Τούρκων και Τουρκαλβανών της Πελοποννήσου, στο πλευρό του Κωνσταντίνου Κολοκοτρώνη. Μετά τον θάνατο του Κωνσταντίνου Κολοκοτρώνη (1785), ο Μητροπέτροβας ανέλαβε την κηδεμονία του νεαρού γιου του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη και υπήρξε ο πρώτος δάσκαλος στην πολεμική τέχνη. Με την έναρξη της Επανάστασης, ο γηραιός Μητροπέτροβας συμμετείχε με δικό του στρατιωτικό σώμα στην απελευθέρωση της Καλαμάτας (23 Μαρτίου 1821) και προέλασε στη βόρεια Μεσσηνία, όπου κατέλυσε τις Οθωμανικές αρχές⁴⁶.

Εν συνεχεία, ακολούθησε τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη κι έλαβε μέρος στη Μάχη του Βαλτετσίου (12-13 Μαΐου 1821), όπου διακρίθηκε όλως ιδιαιτέρως, παρά το προχωρημένο της ηλικίας του, ενώ συμμετείχε και στις επιχειρήσεις για την απελευθέρωση της Τριπολιτσάς (23 Σεπτεμβρίου 1821). Ο Μητροπέτροβας ήταν όχι μόνο ένας από τους γενναιότερους οπλαρχηγούς, αλλά και ο πιο συνετός, ο Νέστωρ του Αγώνα. Ο Κολοκοτρώνης τον τιμούσε και τον σεβόταν και τον αποκαλούσε πάντα “Μπάρμπα” και ζητούσε τη γνώμη του σε κάθε κρίσιμη περίπτωση. Και ο γηραιός οπλαρχηγός ήταν αφοσιωμένος μέχρι θανάτου στον μαθητή του και τον ακολουθούσε παντού. Ακόμη και στη φυλακή, όταν πήρε το μέρος του στις εμφύλιες διαμάχες του 1824-1825. Μετά την απόβαση του Ιμπραήμ στην Πελοπόννησο τον Φεβρουάριο του 1825 και τον κίνδυνο που διέτρεχε η επανάσταση, η κυβέρνηση Κουντουριώτη απελευθέρωσε τους αντικυβερνητικούς, μεταξύ αυτών και τον Μητροπέτροβα, που τον είχε υπό περιορισμό στο μοναστήρι του Προφήτη Ηλία στην Ύδρα. Με το βαθμό του στρατηγού, ο μεσσήνιος οπλαρχηγός έλαβε ενεργό μέρος στον πόλεμο φθοράς που εξαπέλυσε ο Κολοκοτρώνης εναντίον του Αιγύπτιου πασά στην Πελοπόννησο⁴⁷.

Μετά την απελευθέρωση υποστήριξε τον Ιωάννη Καποδίστρια, όπως και ο Κολοκοτρώνης. Κατά τη διάρκεια της Βαυαροκρατίας, ο Μητροπέτροβας στασίασε κατά της Αντιβασιλείας, μετά την καταδίκη σε θάνατο του Κολοκοτρώνη και του Πλαπούτα (22 Μαΐου 1834). Με τη βοήθεια των παλαιών οπλαρχηγών Γκρίτζαλη, Κόλια Πλαπούτα και Τζαμαλή, που όλοι τους ανήκαν στο ρωσόφιλο κόμμα των Ναπαίων, ξεσήκωσε τη Μεσσηνία τον Αύγουστο του 1834 και κατέλυσε τις αρχές στην Καλαμάτα και το Νησίον (σημερινή Μεσσήνη). Στη συνέχεια θέλησε να βαδίσει κατά της Αρκαδίας, αλλά τον πρόλαβαν τα κυβερνητικά στρατεύματα υπό τον Βαυαρό αξιωματικό Κρίστιαν Σμαλτς στη Φρουτζάλα (σημερινή Θουρία Μεσσηνίας). Στη μάχη που συνήφθηκε, συνελήφθη αιχμάλωτος και φυλακίστηκε στο Νεόκαστρο της Πύλου. Εν τω μεταξύ, τα κυβερνητικά στρατεύματα κατόρθωσαν να καταστείλουν την εξέγερση και να συλλάβουν τους αρχηγούς της. Στη δίκη που ακολούθησε, οι Γκρίτζαλης και Τζαμαλής

⁴⁶ Στο ίδιο.

⁴⁷ Βερέμης, ό.π.

καταδικάσθηκαν σε θάνατο και εκτελέστηκαν, ενώ ο Μητροπέτροβας, αν και πρωταίτιος της εξέγερσης, καταδικάστηκε σε κάθειρξη 15 ετών, λόγω του προχωρημένου της ηλικίας του και των μεγάλων υπηρεσιών του προς την πατρίδα κατά τη διάρκεια της επανάστασης. Δύο χρόνια αργότερα αποφυλακίστηκε, με χάρη που του έδωσε ο βασιλιάς Όθων. Ο Μητροπέτροβας πέθανε πλήρης ημερών, στις 12 Μαρτίου του 1838, αφήνοντας στη ζωή δύο γιους, τον Αντώνιο και τον Πέτρο⁴⁸.

Ένας από τους κυρίους συντελεστές της μάχης του Βαλτεσίου, η οποία εγένετο την 11 και 12 Μαΐου του 1821 και θεωρείται η πρώτη νίκη που εστερέωσε την ελληνική επανάσταση του 1821, είναι ο οπλαρχηγός Μήτρος Πέτροβας. Ο Μήτρος Πέτροβας ή Γέρο Μητροπέτροβας κατήγετο από την Γαράτζαν της Μεσσηνίας και ήτο ηλικίας 80 ετών περίπου, όταν εκηρύχθη η επανάσταση του 1821. Ήτο παλαιός κλέφτης, με παρελθόν μεγάλης δράσεως εις τα χρόνια της κλεφτουριάς. Είχε κατορθώσει να διασωθή κατά τον μεγάλον κατατρογμόν της κλεφτουριάς του 1806. Εκρύβετο από το 1806 έως το 1821 και με μεγάλην χαράν ήκουσε το μυστικόν της Φιλικής Εταιρείας. Επί κεφαλής των συμπατριωτών του Γαρατζαίων έλαβεν εκ των πρώτων μέρος εις την επανάστασιν. Ήτο γέρον κοντός και αδύνατος, με μεγάλην γενειάδα. Τα μάτια του εφάνιντο ότι πετούσαν σπίθες. Ήτο άφοβος, σταθερός και γερός πολεμιστής. Ήτο και δεινός σκοπευτής. Ο υπασπιστής του Θεοδ. Κολοκοτρώνη Φωτάκος γράφει χαρακτηριστικούς ότι, ήτο «το καλύτερο ντουφέκι της Μεσσηνίας». Ο Κολοκοτρώνης τον εσέβετο και ήκουε την γνώμην του με προσοχήν. Τον απεκάλει δέ «Μπάρμπα Μήτρο». Άλλα και ο Πέτροβας εξετίμα και εθαύμαζε τον Κολοκοτρώνη. Ο στρατηγικός νους του Κολοκοτρώνη διεκρίθη εις την μάχην του Βαλτεσίου. Υπελόγισεν ότι, οί κλεισμένοι Τούρκοι εις την Τρίπολιν θα έκαναν γιουρούσι δια να σπάσουν τον κλοιόν που τους έφτανε περίξ και έκρινεν ότι ένα μέρος των επαναστατών έπρεπε να οχυρωθή εις κλειστά ταμπούρια εις το Βαλτέσι και από εκεί να πολεμήση, ενώ αυτός θα ήτο απ' εξω με άλλην δύναμιν επαναστατών δια να τους κτυπήση και έτσι να βάλουν τους Τούρκους εις το μέσον. Δυσκόλως οί άλλοι οπλαρχηγοί εδέχοντο το σχέδιόν του. Τότε ο Κολοκοτρώνης, ο οποίος είχεν εμπιστοσύνην εις τον γερο Μητροπέτροβαν, είπεν εις τούτον να πιάση το πρώτον ταμπούρι. Και ο Μητροπέτροβας έτρεξε με τους Γαρατζαίους και κατέλαβε το πρώτο ταμπούρι.

Μέ την εξόρμησιν που κάνει ο γέρο Μήτρος να πιάση το ταμπούρι το περισσότερο αδύνατον, φιλοτιμώνται και οί άλλοι και πάνουν τα άλλα τρία ταμπούρια που είναι υψηλότερα, καθώς και το καμπαναριό της εκκλησίας του χωρίου. Εντός ολίγου επιτίθενται οί Τούρκοι. Ενα σώμα οί Μπαρδουνιώτες, γεροί πολεμισταί, με αρχηγόν τον Ρουμπή, τρέχουν να κτυπήσουν το πρώτο ταμπούρι του γερο Μήτρου, να τό καταστρέψουν και να πάρουν την τιμήν πως πρώτοι ετσάκισαν τους επαναστάτες ραγιάδες. Ακολούθως έρχονται οί Αρβανίτες του Κεχαγιαμπη, ονομαστοί πολεμισταί και αυτοί, που άφησαν τους Μπαρδουνιώτες να κτυπήσουν πρώτοι και εάν δεν τα κατάφερναν να καταλάβουν αυτοί τα ταμπούρια. Μετά από αυτούς έρχονται οί άλλοι Τούρκοι, πλήθος μεγάλο. Το πρώτο ταμπούρι του γερο Μήτρου, το όποιον ήτο χαμηλά, δέχεται όλην την μανιάν των Μπαρδουνιωτών, οί οποιοι κατά κύματα επιτίθενται. Μέσα όμως εις τό ταμπούρι ευρίσκειται ό ηρωικός Πέτροβας. Αεικίνητος τρέχει δεξιά και αριστερά, επάνω κάτω, εμψυχώνει τα παλληκάρια που αμύνονται, πυροβολεί μέ τό αλάθευτο ντουφέκι του και ξαπλώνει κάποιον Τούρκον νεκρόν, σπεύδει εις άλλο σημείον επικίνδυνον, πυροβολεί πάλιν και φονεύει ένα Τούρκον επίσημον. Πυροβολεί έκ

⁴⁸ Στο ίδιο.

νέου και φονεύει άλλον Τούρκον. Τα παλληκάρια ζητωκραυγάζουν. Σταματούν οί Τούρκοι ολίγον και ξαναεπιτίθενται μέ μανίαν. Ο γερο Μητρός αγρυπνά. Καταλαμβάνει τό ευπαθέστερον σημείον του ταμπουριού και ζητά από δύο τρία παλληκάρια να του γεμίσουν το όπλον. Στέκεται όρθιος ο γερο Μητρός και μέ τα καρυοφύλλια που του δίνουν γεμάτα τα παλληκάρια φονεύει 10 Τούρκους, οί οποίοι πήγαιναν πρώτοι από τους άλλους να πέσουν εις τό ταμπούρι. Τήν στιγμήν αυτήν μία φωνή δυνατή και βροντερή ακούεται επάνω ψηλά από τό βουνό: «Βάστα Μπάρμπα Μήτρο λίγο ακόμα και έρχεται ο Κολοκοτρώνης». Ακούουν οί πολεμισταί μέσα εις τό ταμπούρι τήν φωνήν του Κολοκοτρώνη και συνεχίζουν τήν μάχην. Δειλιάζουν οί Τούρκοι. Αγκαλιάζει τον γερο Μήτρο ό Κολοκοτρώνης και τον φιλεί. «Θα κράτησης άλλο μπάρμπα Μήτρο;» τον ερωτά. Και ο γέρον και πολύπειρος πολεμιστής άπαντα «θα κρατήσω». Να πάς απόξω να χτυπήσετε όλοι εσείς απόξω και μείς από μέσα. Θα τους τσακίσουμε». Ήκουσεν ο Κολοκοτρώνης τήν συμβουλήν του γερο Μήτρου, παίρνει τους δικούς του και βγαίνουν ξανά από τό ταμπούρι. Τήν άλλην ημέραν αρχίζουν ξανά οι Τούρκοι να επιτίθενται. Μα η νίκη τώρα έκλινεν προς τους Έλληνας. Κτυπούν τους Τούρκους οί Έλληνες και από τα ταμπούρια και άπ' έξω. Τρέπονται εις φυγήν οί Τούρκοι. Εξέρχονται οί Έλληνες από τα ταμπούρια και τους κυνηγούν εις την ρεματιάν. Από εκεί μέ μεγάλας απώλειας τρέχουν να κλειστούν εις την Τρίπολιν. Και έτσι ενίκησαν οί Έλληνες εις το Βαλτέτσι, ένας δε από τους μεγαλύτερους συντελεστάς της νίκης αυτής θεωρείται ο Μήτρος Πέτροβας.

3. Ο ρόλος των πληρεξουσίων της Μεσσηνίας στις εξελίξεις της Επανάστασης.

3.1. Η συνέλευση στη Βοστίτσα.

Η Συνέλευση στη Βοστίτσα ή όπως διαφορετικά ονομάζεται η σύσκεψη στη Βοστίτσα, ή ακόμη και η Μυστική Συνέλευση στη Βοστίτσα, όπως την αποκαλούν οι κάτοικοι του Αιγίου, ήταν η συγκέντρωση που έλαβε χώρα από τους Φιλικούς στο Αίγιο, δηλαδή στη Βοστίτσα, από τις 26 μέχρι τις 30 Ιανουαρίου του 1821, με σκοπό τον προγραμματισμό και το χρονικό πλαίσιο για να οριστεί και να εκδηλωθεί η Επανάσταση στην Πελοπόννησο. Η Συνέλευση πραγματοποιήθηκε στο Αίγιο, γιατί στον τόπο αυτό δε βρίσκονταν πολλοί Τούρκοι και ήταν καταλυτικός ο ρόλος της για την απαρχή της Παλιγγενεσίας. Στο σημείο αυτό συναντήθηκαν οι ντόπιοι προεστώτες, για να αποφασίσουν σχετικά με το ζήτημα της Ελληνικής Επανάστασης⁴⁹.

Στις 17 Ιανουαρίου έφυγε από την Κυπαρισσία ο Μητροπολίτης Γερμανός με τον Αμβρόσιο Φραντζή και ύστερα από δύο μέρες έφτασαν στην Πάτρα. Στις 23 Ιανουαρίου μετακινήθηκαν για τη Βοστίτσα μαζί με τον Παλαιών Πατρών Γερμανό. Πραγματοποιήθηκαν διάφορες συναντήσεις στην οικία του Παναγιώτη Δεσποτόπουλου, στο αρχοντικό του Ανδρέα Λόντου, στην οικία του Λέοντα Μεσσηνέζη, του Αγγελή Μελετόπουλου, του Σωτήρη Χαραλάμπη, στη Μονή Ταξιαρχών, στο Μονύδριο του Αγίου

⁴⁹ Άλκης Αγγέλου, *Οι Λόγιοι και ο Αγώνας*, Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Αθήνα 1971.

Γεωργίου Τεμένης⁵⁰. Στη Συνέλευση στη Βοστίτσα έλαβαν μέρος αρκετοί κληρικοί από την περιοχή της Πελοποννήσου και δημογέροντες από τρεις επαρχίες, δηλαδή της Αχαΐας Πατρών, Βοστίτσας και Καλαβρύτων, ενώ από την περιοχή της Γαστούνης δεν έλαβε κανένας μέρος⁵¹.

Ο Παπαφλέσσας λειτουργούσε ως εκπρόσωπος του Γενικού Επιτρόπου, Αλέξανδρου Υψηλάντη, και μίλησε στη Συνέλευση με πάθος για την Παλιγγενεσία, εμφανίζοντας επιστολές του Υψηλάντη που περιλάμβαναν τις κατευθυντήριες γραμμές για την έναρξη του Αγώνα. Ο Παπαφλέσσας επιχειρηματολόγησε στη βάση της ανταρσίας του Αλή πασά εναντίον του σουλτάνου, της δήθεν πρόθεσης των Ρώσων να αποστείλουν στρατεύματα προκειμένου να βοηθήσουν την Ελλάδα, καθώς και στην πληθώρα πολεμοφοδίων στην εφορεία της Ύδρας⁵².

Οι δισταγμοί των προεστών ήταν αρκετοί και πολλοί από αυτούς λογικοί⁵³. Συγκεκριμένα, ο Παλαιών Πατρών Γερμανός αντέδρασε έντονα, εξαιτίας των θλιβερών γεγονότων του 1770, τονίζοντας: Πού πολεμοφοδία; Πού χρήματα πολυάριθμα; Πού στρατός πεπαιδευμένος; Πού στόλος εφοδιασμένος; ας φέρωμεν, αδελφοί, ενώπιόν μας μιαν στιγμινήν την καταστροφήν της Πελοποννήσου τω 1769, μ' όλον ότι τότε εφάνη και στόλος ρωσικός, όστις ήτον δείγμα τουλάχιστον ότι έλαβε ενοχήν η ρωσική αυτοκρατορία, αλλ' εις την εποχήν ταύτην οποία δείγματα θετικότητος έχομεν, δια να πιστεύσωμεν όσα λέγει ο Δικαίος και όσα γράφει ο Υψηλάντης;⁵⁴

Στη διάρκεια της Σύσκεψης, ο βοεβόδας της Βοστίτσας, επηρεασμένος από τις διαδόσεις για την έκρηξη της Ελληνικής Επανάστασης, θέλησε να λάβει εκτενέστερα πληροφορίες για τη συνέλευση. Οι Έλληνες ισχυρίστηκαν στον ταμία του βοεβόδα πως συζητούσαν απλά για ένα κτηματικό ζήτημα ανάμεσα στις δύο μεγάλες Μονές, δηλαδή των Ταξιαρχών και του Μεγάλου Σπηλαίου⁵⁵.

Σύμφωνα με τον Φραντζή, ο ταμίας μετέφερε στον βοεβόδα τα εξής λόγια:

Αγά μου, τα δυώ Μοναστήρια του Μεγάλου Σπηλαίου και των Ταξιαρχών, άπαντα μεταξύ των μιαν διαφοράν δια μερικός τοποθεσίας κειμένας εις την θέσιν της Ροδιάς, και μη δυναμένα να συμβιβασθώσιν εν τω μεταξύ των, ανέφερον εις τον Πατριαρχάνε, και εξεδόθη διαταγή εις τους τρεις Αρχιερείς να παραλάβουν και όποιους των Κοτζαμπάσηδων εγκρίνουν, να παρατηρήσωσιν επιτοπίως την διαφοράν αυτήν, και ν' αναφέρωσιν εις τον Πατριαρχάνε, δια να δοθή το δίκαιον δια Φερμανίου εις το ανήκον μέρος.⁵⁶

⁵⁰ Dakin, ό.π.

⁵¹ Τάκης Α. Σταματόπουλος, *Ο Εσωτερικός Αγώνας*, Αθήνα, 1979

⁵² Άλκης Αγγέλου, «Οι Λόγιοι και ο Αγώνας», *Νέα Εστία*, τ. 1043, Δεκέμβριος 1970.

⁵³ Dakin, ό.π.

⁵⁴ Παλαιών Πατρών Γερμανού Απομνημονεύματα, εκδόσεις Βεργίνα, 1996.

⁵⁵ Αγγέλου (1970) .

⁵⁶ Αμβρόσιος Φραντζής, *Επιτομή της ιστορίας*, τ. Α', σ. 96-97.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η Σύσκεψη θα πραγματοποιούνταν αρχικά στα Καλάβρυτα, όμως τελικά πραγματοποιήθηκε στη Βοστίτσα λόγω των αρχών των Τούρκων, των οποίων η παρουσία ήταν εμφανέστατη στην περιοχή των Καλαβρύτων. Κυρίαρχο θέμα της Σύσκεψης ήταν ο χρονικός προσδιορισμός για την έναρξη του Αγώνα. Οι ημερομηνίες που προτάθηκαν ήταν η 25η Μαρτίου, η 23η Απριλίου ή η 21η Μαΐου. Στη διάρκεια της Συνέλευσης δημιουργήθηκαν πολλές συγκρούσεις για την ημερομηνία έναρξης της Εθνικής Παλιγγενεσίας. Ο Παλαιών Πατρών Γερμανός ζητούσε μετ' επιτάσεως αναβολή των εχθροπραξιών. Επικρατέστερες ήταν δύο αντίθετες μεταξύ τους απόψεις⁵⁷.

Η πρώτη άποψη, της οποίας ένθερμος θιασώτης υπήρξε ο Παπαφλέσσας, ήταν να ξεκινήσουν άμεσα ενέργειες για την εκδήλωση του επαναστατικού κινήματος:

Φιλοτιμηθείτε λοιπόν αδελφοί δια τον Θεόν. Προσπαθήσατε να ενεργήσετε το Πράγμα ως Λακεδαιμόνιοι, ως Αρκάδες, Κορίνθιοι, Μεσσήνιοι και Αργείοι δια να δείξωμεν ότι ημείς μολονότι έχωμεν να κάμωμεν με εν Έθνος φίλαρχον, φιλοτάραχον και οπασούν κατά το παρόν διεφθαρμένον, εδυνήθημεν να το οδηγήσωμεν εις τον ορθόν λόγον. Εγώ είπα, έτρεξα όσον εδυνήθην, προς εκτέλεσιν των ιερών χρεών μου προς την Πατρίδα. Μένει όμως το Πράγμα τώρα εις σας. Η αρμονία των πραγμάτων θέλει αποδείξει ενδόξους τους Πελοποννήσιους όσον η αταξία αδόξους αιωνίως παρανάλωμα των εχθρών - ο μη γένοιτο -. Παύω και εύχομαι να ακολουθήσετε την οδηγίαν του ορθού λόγου⁵⁸.

Η άλλη άποψη ήταν εκείνη που θεωρούσε πρόωρη την απόφαση για τη διενέργεια Επαναστατικού Αγώνα και προέβαλε ως βασικό αίτημα την αναβολή. Αμφισβητούσε την ωριμότητα των συνθηκών, την καθολικότητα της έγερσης, την ανάληψη της ηγεσίας του Αγώνα, τη συνδρομή των Μεγάλων Δυνάμεων. Κατά την άποψη ορισμένων μελετητών, στη Βοστίτσα δεν υπήρξε ειλημμένη απόφαση. Νεότεροι ιστορικοί, όμως, ισχυρίζονται ότι στη Βοστίτσα εκδηλώθηκε έντονη αντιπαράθεση ανάμεσα στον Παπαφλέσσα από τη μια, στους δημογέροντες και τους ιερείς από την άλλη, αλλά τίποτα δεν έγινε στην τύχη. Σύμφωνα με τον Φωτάκο, η φήμη ότι ο Παπαφλέσσας απομονώθηκε από όλους τους ιερείς και τους προύχοντες, δεν είναι ευρέως διαδεδομένη σήμερα⁵⁹.

Στη Σύσκεψη κατέστη φανερό ότι τα έξοδα του Αγώνα θα ήταν υπέρογκα και γι' αυτόν τον λόγο ένας μεγάλος αριθμός παραγόντων προσέφερε χρήματα και υλικά αγαθά, προκειμένου να καλυφθούν οι ανάγκες. Για παράδειγμα, ο Ανδρέας Ζαΐμης προσέφερε 3.000 γρόσια, ο Γερμανός 2.000 γρόσια, ο Επίσκοπος Κερνίκης Προκόπιος 1.500 γρόσια. Στη Σύσκεψη αυτή, παράλληλα, πάρθηκε η απόφαση να

⁵⁷ Αγγέλου (1971).

⁵⁸ Δημήτρης Κόκκινος, *Η ελληνική επανάσταση*, τ. Β', Αθήνα, Μέλισσα, 1974.

⁵⁹ Αγγέλου (1970).

περιοδεύσει ο μοναχός Ιερόθεος από το Μέγα Σπήλαιο σε όλη την Πελοπόννησο, ώστε να συγκεντρώσει χρήματα. οδηγιών. Μια από τις σημαντικές αποφάσεις της Σύσκεψης ήταν η ενημέρωση όλων των προκρίτων από την Πελοπόννησο σχετικά με τις επικείμενες ενέργειες⁶⁰.

Από διάφορες πρωτογενείς πηγές, όπως για παράδειγμα την Ιστορία του Αμβρόσιου Φραντζή (Α', σ. 11), τη μαρτυρία του Παπαφλέσσα, την ομιλία του Αλέξανδρου Δεσποτόπουλου το 1861, την ομιλία του Θεόφιλου Βλαχοπαπαδόπουλου, συνεπάγεται πως κρατήθηκαν πρακτικά, τα οποία όμως δε σώζονται⁶¹. Σε διάστημα λιγότερο των δύο μηνών και αφού συνελήφθησαν αρχιερείς και προεστώτες της Πελοποννήσου από τον Καϊμακάμη στην Τριπολιτσά, η επανάσταση ξεκίνησε από τα Καλάβρυτα, ενώ ακολούθησε και η Πάτρα. Το Αίγιο ή Βοστίτσα υπήρξε η πρώτη πόλη που κατοχύρωσε την ελευθερία της, στις 21 Μαρτίου 1821. Ο Παπαφλέσσας δικαιώθηκε από την έναρξη της Εθνικής Παλιγγενεσίας. Ο «απατεών και εξωλέστατος (διεφθαρμένος) καλόγηρος», σύμφωνα με την άποψη του Παλαιών Πατρών Γερμανού, όπως την εκφράζει στα απομνημονεύματά του, διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στην Επανάσταση της Πελοποννήσου. Ο Τζορτζ Φίνλεϊ, προσπαθώντας να αποδώσει τη σπουδαιότητα της συνέλευσης στη Βοστίτσα, την αποκαλεί αναβίωση του Αχαϊκού Δεσμού⁶².

3.2. Η Α' Εθνοσυνέλευση

Οι εργασίες της Α' Εθνοσυνέλευσης ξεκίνησαν στην περιοχή του Άργους, στην εκκλησία του Αγίου Ιωάννη τον Δεκέμβριο του 1821 και έλαβαν χώρα στην Πιάδα, δηλαδή στη Νέα Επίδαυρο. Στην εκκλησία του Αϊ-Γιάννη πραγματοποιήθηκε δοξολογία και έγινε ο όρκος των πληρεξουσίων της Α' Εθνοσυνέλευσης. Μόλις άρχισε η Επανάσταση, κατέστη εμφανής η αναγκαιότητα για πολιτική οργάνωση. Η πρώτη σημαντική οργανωτική απόπειρα πραγματοποιήθηκε στη μονή Καλτεζών κοντά στην Τρίπολη, εκεί όπου ολοκληρώθηκε η σύσταση της Πελοποννησιακής Γερουσίας στις 26 Μαΐου⁶³. Στην προσπάθεια αυτή συμμετείχαν περίπου τριάντα προεστώτες και αρχιερείς, προκειμένου να αναδείξουν τη Γερουσία, που θα γινόταν υπεύθυνη για την Επανάσταση στην Πελοπόννησο έως την άλωση της Τριπολιτσάς. Ταυτόχρονα, ενδιαφέρονταν και σε ατομικό επίπεδο για την οργάνωσή τους, ώστε να μη διακινδυνεύσουν τη δύναμή τους και το κύρος τους από τον Υψηλάντη⁶⁴. Όταν πραγματοποιήθηκε η άλωση της Τριπολιτσάς, στις 23 Σεπτεμβρίου, ο Δημήτριος Υψηλάντης

⁶⁰ Αγγέλου (1971)

⁶¹ Αγγέλου (1970).

⁶² Dakin, ό.π.

⁶³ Σταματόπουλος, ό.π.

⁶⁴ Αγγέλου (1970).

αποπειράθηκε να προκαλέσει σύγκληση Εθνικής συνέλευσης, με την παρουσία αντιπροσώπων από κάθε σημείο της Ελλάδας, με στόχο να συσταθεί πολιτικό σύστημα. Αρχικά εμφανίστηκαν εμπόδια, επειδή η Πελοποννησιακή Γερουσία δε διαλυόταν, στο πλαίσιο της προκήρυξής της⁶⁵.

Οι πρόκριτοι επιθυμούσαν να περάσει ένα εύλογο χρονικό διάστημα, ώστε να έλθουν από τη Στερεά Ελλάδα ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος και ο Θεόδωρος Νέγρης, οι οποίοι βρισκόνταν σε πολιτική σύγκρουση με τον Δημήτριο Υψηλάντη. Άλλωστε, η αποδοχή των στρατιωτικών μετά την άλωση της Τρίπολης ήταν τεράστια και προσδοκούσαν πως με την πάροδο του χρόνου θα ελαττώνονταν οι πρώτες εξαιρετικά θετικές εντυπώσεις από το συμβάν εκείνο. Επειδή ο Υψηλάντης και οι στρατιωτικοί επέμεναν, έφθασαν οι αντιπρόσωποι από τις επαρχίες στο Άργος, περίπου στο τέλος Νοεμβρίου. Οι αντιπρόσωποι εκείνοι δεν ήταν εκλεγμένοι από τον λαό, καθώς το μεγαλύτερο μέρος του δε γνώριζε γράμματα και κατ' επέκταση δεν ασχολούνταν με την πολιτική. Αντιπρόσωποι ορίστηκαν οι δημογέροντες και οι αρχιερείς, καθώς και άνθρωποι των Γραμμάτων και των Τεχνών, οι οποίοι ενδιαφέρονταν για τις τιμές και ήθελαν να γίνουν αξιωματούχοι⁶⁶.

Οι εργασίες της Α' Εθνοσυνέλευσης ξεκίνησαν την 1η Δεκεμβρίου του 1821, όμως άρχισαν με άσχημο τρόπο. Ο Δημήτριος Υψηλάντης, ο οποίος υποστηριζόταν από τους στρατιωτικούς, δεν κατάφερε να κρατήσει τη Συνέλευση Εθνική, ενώ ο Μαυροκορδάτος την μετέτρεψε σε Πελοποννησιακή, γεγονός που συνεπαγόταν τον περιορισμό των δικαιοδοσιών των εκλεγμένων οργάνων. Στην πραγματικότητα, υπήρχε ταύτιση με την Πελοποννησιακή Γερουσία. Ο Δημήτριος Υψηλάντης, καθώς επιθυμούσε να διατηρήσει το ήρεμο κλίμα και να μην οδηγηθεί η κατάσταση στα άκρα, φάνηκε υποχωρητικός και αποδέχτηκε να γίνει Πρόεδρος της «Πελοποννησιακής Γερουσίας»⁶⁷, μια εξουσία δίχως ουσία, γιατί οι άλλοι θα πλειοψηφούσαν και δεν είχε τη δυνατότητα να επιβάλει την άποψή του. Η 'Πελοποννησιακή Συνέλευση' κατέληξε σε μια διακήρυξη, που περιελάμβανε πολλά αντιφατικά και ασαφή στοιχεία, με στόχο να ξεχαστεί η συνδρομή των Υψηλάντηδων στην Επανάσταση, να παραγκωνιστεί ο ρόλος της Φιλικής Εταιρείας και να εμφανιστεί η αναρχία ως αποτέλεσμα των εχθροπραξιών, ενώ στην πραγματικότητα αποτελούσε συνέπεια της εμφύλιας διαμάχης του Υψηλάντη με τους προεστώτες, για την οποία οι τελευταίοι ήταν υπεύθυνοι⁶⁸.

Επιπλέον, η Συνέλευση αποφάσισε την ψήφιση του "Όργανισμού προσωρινής διοικήσεως", δηλαδή μια μορφή συντάγματος, το οποίο θα διέθετε τη δυνατότητα ρύθμισης πολιτικών και

⁶⁵ Dakin, ό.π.

⁶⁶ Αγγέλου (1970).

⁶⁷ Dakin, ό.π.

⁶⁸ Αγγέλου (1970).

στρατιωτικών ζητημάτων. Με την ίδρυση αυτού του Οργανισμού, οι προεστώτες γίνονταν απόλυτοι κυρίαρχοι, καθώς η Γερουσία είχε υπό την κατοχή της τους στρατιωτικούς⁶⁹. Αξιοσημείωτο είναι ότι ο Οργανισμός αποτύπωνε κυρίως τις θέσεις του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου και του Θεόδωρου Νέγρη, που ουσιαστικά αποτελούσαν τους συντάκτες του, παρόλο που δεν έλαβαν μέρος στις εργασίες, επειδή δεν προέρχονταν από την Πελοπόννησο. Ο Δημήτριος Υψηλάντης, αντιλαμβανόμενος τις συγκρούσεις και τις διαμάχες για την κατάκτηση αξιωμάτων, πήρε την απόφαση να φύγει από το Άργος, πριν από το τέλος των εργασιών, πηγαίνοντας στην Κόρινθο μαζί με τον Κολοκοτρώνη και άλλους στρατιωτικούς, προκειμένου να πολιορκήσουν την πόλη⁷⁰. Λίγο πριν από τη φυγή των στρατιωτικών, συνέβη η δολοφονία του Αντώνη Οικονόμου κοντά στο Άργος, γεγονός που προξένησε μεγάλη αναστάτωση. Το συμβάν αυτό προκάλεσε μεγάλη ανησυχία και ανασφάλεια στους κόλπους των πολιτικών, που ένιωθαν έντονη την απειλή των οπλαρχηγών, των οποίων η παρουσία ήταν εμφανέστατη στο Άργος και στο Ναύπλιο. Υπό αυτό το πρίσμα, αποφασίστηκε η μετάβαση στη Νέα Επίδαυρο, ώστε «να πουν τα ψέματά τους» και εκεί, όπως γράφει ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης στα Απομνημονεύματά του⁷¹.

Χαρακτηριστική είναι η διακήρυξη της ανεξαρτησίας της 1ης Ιανουαρίου 1822, σύμφωνα με την οποία «το Ελληνικόν Έθνος εκήρυξεν ενώπιον Θεού και ανθρώπων την πολιτικήν αυτού ύπαρξιν και ανεξαρτησίαν»⁷². Επιπρόσθετα, ψηφίστηκε το πρώτο Σύνταγμα της Ελλάδας, το «προσωρινόν πολίτευμα της Ελλάδος», που συμπεριελάμβανε 110 άρθρα, με τη συμμετοχή 59 αντιπροσώπων (Την επιτροπή η οποία ορίστηκε από τη Συνέλευση για να συγγράψει το σύνταγμα αποτελούσαν οι: Θεόδωρος Νέγρης, Γεώργιος Αιινιάν, Δρόσος Μανσόλας, Ιωάννης Ορλάνδος, Πέτρος Σκυλίτζης, Α. Μοναρχίδης, Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος, Ι. Κωλέττης, Φώτιος Καραπάνου, Παλαιών Πατρών Γερμανός Γ', Πανούτζος Νοταράς και Α. Κανακάρης. Ο Δημήτριος Υψηλάντης και ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης απουσίαζαν, αλλά άλωσαν την Κόρινθο στις 14 Ιανουαρίου. Σε εκείνο το Σύνταγμα καθορίστηκε και το εθνικό μας σύμβολο, δηλαδή η ελληνική σημαία και κατοχυρώθηκε η διάκριση των εξουσιών. Το Βουλευτικό και το Εκτελεστικό θα αναλάμβαναν τη Διοίκηση, ενώ το Δικαστικό εξασφάλισε την ανεξαρτησία του, με τα Κριτήρια, τα Δικαστήρια, που θα απέμεναν δικαιοσύνη⁷³.

Η Διακήρυξη της Α' Εθνοσυνέλευσης, ήταν η ακόλουθη⁷⁴:

⁶⁹ Σταματόπουλος, ό.π.

⁷⁰ Dakin, ό.π.

⁷¹ Αγγέλου (1970).

⁷² Αγγέλου, (1971).

⁷³ Dakin, ό.π.

⁷⁴ Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, τ. 3, Αι Εθνικά Συνελεύσεις, σ. 40-41, ΔΙΑΚΗΡΥΞΙΣ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΣΥΝΕΛΕΥΣΕΩΣ, Α' Εθνοσυνέλευσις της Επιδαύρου, 15 Ιανουαρίου 1822.

Απόγονοι του σοφού και φιλανθρώπου Έθνους των Ελλήνων, σύγχρονοι των νυν πεφωτισμένων και ευνομούμενων λαών της Ευρώπης και θεαταί των καλών, τα οποία ούτοι υπό την αδιάρρηκτον των νόμων αιγίδα απολαμβάνουσιν, ήτο αδύνατον πλέον να υποφέρωμεν μέχρις αναλγησίας και ευηθείας την σκληράν του Οθωμανικού Κράτους μάστιγα, ήτις ήδη τέσσαρας περίπου αιώνας επάταξε τας κεφαλάς ημών και αντί του λόγου την θέλησιν ως νόμον γνωρίσουςα, διώκει και διέταττε τα πάντα δεσποτικώς και αυτογνωμόνως.

Μετά μακράν δουλείαν ηναγκάσθημεν τέλος πάντων να λάβωμεν τα όπλα εις χείρας και να εκδικήσωμεν εαυτούς και την πατρίδα ημών από μίαν τοιαύτην φρικτήν και ως προς την αρχήν αυτής άδικον τυραννίαν, ήτις ουδεμίαν άλλην είχεν ομοίαν, ή καν δυναμένην οπωσούν μετ' αυτής να παραβληθή δυναστείαν.

Ο κατά των Τούρκων πόλεμος ημών, μακράν του να στηρίζεται εις αρχάς τινάς δημαγωγικάς και στασιώδεις ή ιδιοφελείς μέρους τινός του σύμπαντος Ελληνικού Έθνους σκοπούς, είναι πόλεμος εθνικός, πόλεμος ιερός, πόλεμος του οποίου η μόνη αιτία είναι η ανάκτησις των δικαίων της προσωπικής ημών ελευθερίας, της ιδιοκτησίας και της τιμής, τα οποία ενώ την σήμερον όλοι οι ευνομούμενοι και γειτονικοί λαοί της Ευρώπης τα χαίρουσιν, από ημάς μόνον η σκληρά και παραδειγματίστος των Οθωμανών τυραννία προσπάθησεν με βίαν να αφαιρέσει και εντός του στήθους ημών να τα πνίξη. Είχομεν ημείς τάχα ολιγώτερον παρά τα λοιπά έθνη λόγον δια να στερώμεθα εκείνων των δικαίων, ή είμεθα φύσεως κατωτέρας και αχρειεστέρας και να νομιζόμεθα ανάξιοι αυτών, και καταδικασμένοι εις αιώνιον δουλείαν, να έρπωμεν ως κτήνη και αυτόματα εις την άλογον θέλησιν ενός απηνούς τυράννου, όστις ληστρικώς και άνευ τινός συνθήκης ήλθεν μακρόθεν να μας καθυποτάξει; Δίκαια, τα οποία η φύσις ενέσπειρε βαθέως εις την καρδίαν των ανθρώπων και τα οποία οι νόμοι, σύμφωνοι με την φύσιν, καθιέρωσαν, όχι τριών ή τεσσάρων, αλλά και χιλίων και μυρίων αιώνων τυραννία δεν δύναται να εξαλείψη. Και αν η βία ή η ισχύς προς τον καιρόν τα καταπλακώση, ταύτα πάλιν, απαλαιώτα και ανεξάλειπτα καθ' εαυτά, η ισχύς ημπορεί ν' αποκαταστήση και αναδείξη οία και πρότερον και απ' αιώνων ήσαν, δίκαια τέλος πάντων τα οποία δεν επαύσαμεν με τα όπλα να υπερασπιζόμεθα εντός της Ελλάδος, όπως οι καιροί και αι περιστάσεις επέτρεπον.

Οπό τοιαύτας αρχάς των φυσικών δικαίων ορμώμενοι, και θέλοντες να εξομοιωθόμεν με τους λοιπούς συναδέλφους μας, Ευρωπαϊούς Χριστιανούς, εκκινήσαμε τον πόλεμο κατά των Τούρκων, μάλλον δε τους κατά μέρος πολέμους ενόσαντες, ομοθυμαδόν εκστρατεύσαμεν, αποφασίσαντες ή να επιτύχωμεν τον σκοπόν μας και να διοικηθόμεν με νόμους δικαίους, ή να χαθώμεν εξ ολοκλήρου, κρίνοντας ανάξιοι να ζώμεν πλέον ημείς οι απόγονοι του περικλεούς εκείνου Έθνους των Ελλήνων υπό δουλείαν τοιαύτην, ίδια μάλλον των αλόγων ζώων, παρά των λογικών όντων. [...] Ταύτα διακυρύττει η Εθνική Συνέλευσις προς το Πανελλήνιον, εν και μόνον προσεπιφέρουσα, ότι αυτής μεν επεραιώθη το έργον και διαλύεται σήμερον. Έργον δε του Ελληνικού λαού και χρέος είναι να φανή ευπειθής και υπήκοος εις τους Νόμους και τους εκτελεστάς Υπουργούς των Νόμων. Έλληνες, είπατε προ ολίγου ότι δεν θέλετε δουλείαν και ο τύραννος χάνεται καθημέραν από το μέσον σας. Αλλά μόνη η μεταξύ σας ομόνοια και ακριβής υποταγή εις την Διοίκησιν ημπορεί να στερεώση την ανεξαρτησίαν σας. Είθε ο κραταίος του Υψίστου βραχίων ν' ανυψώσει και αρχομένους και άρχοντας, την Ελλάδα ολόκληρον, προς την πάρεδρον αυτού σοφίαν, ώστε ν' αναγνωρίσωσι τα αληθή των αμοιβαία συμφέροντα. Και οι μεν δια της προνοίας, οι δε λαοί δια της ευπειθείας, να στερεώσωσι της κοινής ημών Πατρίδος την πολύευκτον ευτυχίαν. Είθε, είθε.

Εν Επιδάρω την 15ην Ιανουαρίου. Α' της Ανεξαρτησίας. 1822.

3.3. Η Β' Εθνοσυνέλευση

Η Β' Εθνοσυνέλευση πραγματοποιήθηκε στις 29 Μαρτίου 1823 στο Άστρος της Κυνουρίας. Εξαιτίας του πολέμου, οι εκλογές των πληρεξουσίων καθυστερούσαν και γι αυτό εκδόθηκε ειδικός νόμος στις 12 Ιανουαρίου 1823, ώστε να παραταθεί η Α' περίοδος της Διοίκησης⁷⁵.

Στη Β' Εθνοσυνέλευση συμμετείχαν αυτοδίκαια τα πρόσωπα από την προηγούμενη Διοίκηση, καθώς και εκείνοι που είχαν εκλεγεί με τον εκλογικό νόμο του Νοεμβρίου του 1822. Αρχικά οι πληρεξούσιοι της Εθνοσυνέλευσης συναθροίστηκαν σε δύο ουσιαστικά εχθρικές συνελεύσεις. Η μία έλαβε χώρα στα Αγιαννίτικα Καλύβια και η άλλη στα Μελιγιώτικα Καλύβια⁷⁶. Στις 30 Μαρτίου η Εθνοσυνέλευση μετά από εκλογές όρισε πρόεδρο τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, αντιπρόεδρο τον επίσκοπο Βρεσθένης Θεοδώρητο, αρχιγραμματέα τον Θεόδωρο Νέγρη και γραμματείς τον Σταμάτη Δημάκη και τον Γεώργιο Χαρτουλάρη. Ταυτόχρονα, φρουροί της Εθνοσυνέλευσης ορίστηκαν οι Γ. Γιατράκος και Ν. Γιατράκος. Σε αυτή τη συνεδρίαση, η οποία ήταν προκαταρκτική, ψηφίστηκε ο Εσωτερικός Διοργανισμός της Συνελεύσεως, που αποτελούνταν από 17 άρθρα, προκειμένου να διεξαχθούν με καθορισμένο τρόπο οι εργασίες της. Για να υπάρχει απαρτία ήταν υποχρεωτικό να παρευρίσκονται τα δύο τρίτα από τα μέλη. Επιπρόσθετα, οι συνεδριάσεις θα πραγματοποιούνταν με «κλεισμένην την θύραν» και δεν μπορούσε να παρακολουθήσει κανένας άλλος εκτός από τα μέλη. Μοναδική εξαίρεση αποτελούσαν οκτώ ή δέκα αξιωματικοί, εκλεγμένοι από τους "πολεμικούς", οι οποίοι είχαν τη δυνατότητα να γίνουν ακροατές⁷⁷.

Κύρια απόφαση της Β' Εθνοσυνέλευσης ήταν να αναγνωριστούν οι θεμελιώδεις αρχές του Προσωρινού Πολιτεύματος της Ελλάδος, δηλαδή του Οργανικού Νόμου, όπως είχε αποφασιστεί από την Α' Εθνοσυνέλευση. Επίσης ορίστηκε εννεαμελής επιτροπή που θα φρόντιζε για την αναθεώρηση του Προσωρινού Πολιτεύματος και στις 12 και 13 Απριλίου ψηφίστηκε ο αναθεωρημένος Οργανικός Νόμος, δηλαδή ο Νόμος της Επιδάουρου⁷⁸. Μερικές από τις βασικές αποφάσεις που πάρθηκαν ήταν η κατάργηση των τοπικών σωμάτων, δηλαδή της Πελοποννησιακής Γερουσίας, της Γερουσίας Δυτικής Χέρσου Ελλάδος και του Αρείου Πάγου, ο ορισμός μιας επιτροπής που αποτελούνταν από εννέα μέλη, προκειμένου να συντάξει τον πρώτο ποινικό κώδικα, κάνοντας επιλογή από τους νόμους των «ημετέρων

⁷⁵ Αγγέλου (1970).

⁷⁶ Σταματόπουλος, ό.π.

⁷⁷ Αγγέλου (1971).

⁷⁸ Σταματόπουλος, ό.π.

αιμνήστων βυζαντινών αυτοκρατόρων», καθώς και η ψήφιση του πρώτου προϋπολογισμού. Οι εργασίες της Β' Εθνοσυνέλευσης ολοκληρώθηκαν στις 18 Απριλίου⁷⁹.

Τη στιγμή που οι Έλληνες συναθροίζονταν στην Επίδαυρο τον Δεκέμβριο του 1821 για τη σύσταση της πρώτης οργανωμένης Διοίκησης του ελληνικού έθνους, οι συνιστώσες ήταν εντελώς διαφορετικές. Αν και υπήρξαν έντονοι προβληματισμοί και διαμάχες πριν από τη σύγκληση της Α' Εθνοσυνέλευσης, κατά την εξέλιξή της ξεπεράστηκαν σε μεγάλο βαθμό οι δυσκολίες, κάμφθηκαν ορισμένες αντιδράσεις και τελικά ψηφίστηκε το "Προσωρινό Πολίτευμα της Επιδάουρου". Μετά την πάροδο πολλών αιώνων, οι Έλληνες κατόρθωσαν να συμφωνήσουν στη βάση συγκεκριμένων αρχών για τον τρόπο που επιθυμούσαν να διαμορφωθεί η διοίκηση. Όσοι συμμετείχαν στην ψήφιση του Συντάγματος διακατέχονταν από συναισθήματα χαράς, γεγονός που περιγράφει ο Νικόλαος Δραγούμης:

«οι νεώτεροι, οι ευτυχίσαντες ν' ανοιξοσι τους οφθαλμούς προς ήλιον μη σκοτιζόμενον υπό νεφών δουλείας, να πατήσωσι γην ελευθέραν, ν' αναπνεύσωσι αέρα ελεύθερον, αυτοί οι κληρονομήσαντες το ανεκτίμητον δικαίωμα του συνέρχεσθαι και συνδιαλέγεσθαι και συζητείν, αδυνατούσι να φαντασθώσι τον έξαλλον ενθουσιασμόν του έθνους, ότε μετά τυραννίαν τετρακοσίων σχεδόν ετών, συνήρχετο δ' αντιπροσώπων ίνα βουλευθή κυριαρχικώς περί των οικείων συμφερόντων»⁸⁰.

Παρόλα αυτά, οι ελπίδες που δημιουργήθηκαν εκείνη την περίοδο διαψεύστηκαν πολύ γρήγορα. Η Γερουσία και οι στρατιωτικοί είχαν εδραιώσει σε σημαντικό βαθμό τη θέση τους και γι' αυτόν τον λόγο δε συμμορφώνονταν με τις υποδείξεις της Διοίκησης. Η Διοίκηση δεν κατάφερε να σταθεί αποτελεσματικά απέναντι στον Δράμαλη και έτσι ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης μπόρεσε να πάρει με το μέρος του όλους τους οπλαρχηγούς που ένιωθαν δυσαρέσκεια για τη Διοίκηση. Εξάλλου, επιτυχώς έληξε τις επαφές του με την με την Πελοποννησιακή Γερουσία και ισχυροποίησε τη θέση του στην Πελοπόννησο. Ανάλογα έπραξε και ο Οδυσσέας Ανδρούτσος στην ανατολική Στερεά Ελλάδα, ο οποίος κατάφερε να περιορίσει τις αρμοδιότητες του Αρείου Πάγου, που ήταν όργανο της Κεντρικής Διοίκησης. Η Διοίκηση αναγκάστηκε να προχωρήσει σε εκλογές, προκειμένου να εκλεγούν Παραστάτες ως εκπρόσωποι του Έθνους στη Β' Εθνοσυνέλευση δίχως στρατό στην κατοχή της αλλά και έσοδα για να διαχειριστεί προκήρυξε εκλογές για την ανάδειξη Παραστατών που θα εκπροσωπούσαν το έθνος στη Β' Εθνοσυνέλευση σε αντικατάσταση της Διοίκησης, καθώς τελείωνε η θητεία της⁸¹.

⁷⁹ Αγγέλου (1970).

⁸⁰ Νικολάου Δραγούμη, *Ιστορικά Αναμνήσεις*, Ερμής, 1973, σελ. 30-31.

⁸¹ Αγγέλου (1971).

Κατ' αρχάς, η Εθνοσυνέλευση θα διεξαγόταν στο Ναύπλιο. Επειδή, όμως, ο Κολοκοτρώνης αρνήθηκε να συνεργαστεί με τη Διοίκηση παραδίδοντας το φρούριο, η Εθνοσυνέλευση διεξήχθη τελικά στο Άστρος Κυνουρίας. Το κλίμα στην Εθνοσυνέλευση κάθε άλλο παρά φιλικό ήταν. Επικρατούσε δυσπιστία και αντιπαλότητα, με αποτέλεσμα να διαμορφωθούν δύο παρατάξεις, δηλαδή οι στρατιωτικοί από τη μια, με ηγέτη τον Κολοκοτρώνη, και οι προεστοί από την άλλη. Πρόεδρος της Β' Εθνοσυνέλευσης έγινε ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης, αντιπρόεδρος ο επίσκοπος Βρεσθένης Θεοδώρητος, αρχιγραμματέας ο Θεόδωρος Νέγρης, γραμματείς ο Σταύρος Δήμας και ο Γεώργιος Χαρτουλάρης και φρούραρχος ο Παναγιώτης Γιατράκος.

Στις 13 Απριλίου 1823 ψηφίστηκε το νέο Σύνταγμα. Αυτό το Αναθεωρημένο Σύνταγμα είχε πιο δημοκρατικό και φιλελεύθερο χαρακτήρα από το Σύνταγμα της Επιδάουρου. Οι Παραστάτες αποφάσισαν ότι και αυτό το Σύνταγμα θα είναι "Προσωρινό" και απλώς του προσέθεσαν τον τίτλο "Νόμος της Επιδάουρου", αναδεικνύοντας την αδιαμφισβήτητη σύνδεση ανάμεσα στα δύο Συντάγματα⁸². Η Εθνοσυνέλευση αποφάσισε να καταργήσει τις τοπικές γερουσίες, καθώς δημιουργούσαν πολλά προβλήματα και δεν έδιναν λύσεις. Με τον τρόπο αυτόν η Διοίκηση διαχειριζόταν αποκλειστικά τον Αγώνα και ενδυνάμωσε καταλυτικά την παρουσία της. Το Βουλευτικό απέκτησε μεγαλύτερη δύναμη από το Εκτελεστικό. Όταν ολοκληρώθηκε η Εθνοσυνέλευση, το Βουλευτικό είχε περισσότερες δικαιοδοσίες. Η σπουδαιότερη απόφαση, όμως, ήταν το γεγονός ότι μετατράπηκε το δικαίωμα της αρνησικυρίας, δηλαδή το veto του Εκτελεστικού στην άσκηση της νομοθετικής εξουσίας από απόλυτο σε αναβλητικό. Παράλληλα, κρίθηκε απαραίτητο να συναινεί και το Βουλευτικό ώστε να διορίζονται ή να παύονται οι Έπαρχοι⁸³.

Εκτός από τη νομοθετική και την εκτελεστική εξουσία, μεγάλη φροντίδα δόθηκε ώστε να ολοκληρωθεί ο δικανικός κώδικας. Συγκροτήθηκε μια επιτροπή που αποτελούνταν από εννέα μέλη με σκοπό να εκπονήσει τον Εγκληματικό Κώδικα⁸⁴. Πρόβλεψη για τον Εγκληματικό Κώδικα υπήρχε και στο Προσωρινό Πολίτευμα της Επιδάουρου, όμως πολλές δυσκολίες εμπόδισαν τη δημιουργία της επιτροπής για να επεξεργαστεί τον Κώδικα. Ωστόσο, στο Προσωρινό Πολίτευμα του Άστρους περιλαμβάνονταν άρθρα που ασχολούνταν με θέματα πολιτικά, ποινικά, αλλά και εμπορικά⁸⁵.

Πολύ σημαντικές αλλαγές έγιναν και σε σχέση με τις ατομικές ελευθερίες. Το νέο Σύνταγμα κατοχύρωνε την ελευθεροτυπία και την ελευθερία του ατόμου. Κάθε Έλληνας πολίτης δικαιούνταν να

⁸² Σταματόπουλος, ό.π.

⁸³ Dakin, ό.π.

⁸⁴ Πρακτικά της Β' Εθνικής των Ελλήνων Συνελεύσεως, Αρχαία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, τόμος 3, σελ. 56.

⁸⁵ Αγγέλου (1971).

εκφράζει μέσω του τύπου τις θέσεις του χωρίς βέβαια να προσβάλει τα χριστιανικά ήθη, την ηθική και να μην υβρίζει τρίτους⁸⁶. Κάθε άνθρωπος αφ' ης στιγμής βρεθεί στην ελληνική επικράτεια είναι ελεύθερος πολίτης. Εξ' αρχής οι επαναστατημένοι Έλληνες θέλησαν να δώσουν τέλος στην δουλεία, αποκλείοντας οποιοσδήποτε αγοραπωλησίες ανθρώπων⁸⁷. Επιπρόσθετα, όλοι οι πολίτες είχαν το δικαίωμα να απευθυνθούν γραπτώς στο Βουλευτικό Σώμα παρουσιάζοντας την άποψή τους για οποιοδήποτε ζήτημα ήθελαν⁸⁸. Επιπλέον, μια επιτροπή από δώδεκα μέλη ανέλαβε να οργανώσει την ελληνική επικράτεια σε επαρχίες⁸⁹. Επίσης, επιτροπή από δώδεκα μέλη ασχολήθηκε με τον υποθετικό λογαριασμό του τρέχοντος έτους της Επανάστασης, τον οποίο παρουσίασε για να ελεγχθεί και να επικυρωθεί⁹⁰. Όταν απελευθερώθηκε η Τριπολιτσά, οι Έλληνες κατέκτησαν μια περιοχή που βρισκόταν σε καίρια γεωγραφική θέση.

Εξαιτίας αυτού πάρθηκε η απόφαση να μεταφερθεί η επαναστατημένη πρωτεύουσα από την Κόρινθο στην Τρίπολη⁹¹. Τέλος, σύμφωνα με τις νέες αποφάσεις όλοι οι Έλληνες πολίτες από 25 ετών και άνω μπορούσαν να εκλεγούν Παραστάτες. Με αυτόν τον τρόπο, το δικαίωμα του «εκλέγειν» και «εκλέγεσθαι» το απέκτησαν άνδρες που είχαν συμπληρώσει το 25ο έτος ηλικίας⁹². Στο Προσωρινό Πολίτευμα του Άστρους έγινε η πρώτη απόπειρα να δοθεί λύση σε ένα από τα θέματα, το οποίο θα ταλαιπωρούσε το ελληνικό κράτος έως τον 19ο αιώνα, δηλαδή στην αντιπαλότητα ανάμεσα στους αυτόχθονες και τους ετερόχθονες. Αυτόχθονες θεωρούνταν οι ντόπιοι κάτοικοι της Πελοποννήσου, της Στερεάς Ελλάδας και των Νησιών ενώ ετερόχθονες οι Έλληνες από τη διασπορά, αλλά εκείνοι που από το οθωμανικό κράτος έφτασαν στην Πελοπόννησο, τη Ρούμελη και τα Νησιά επειδή απέτυχε το επαναστατικό τους κίνημα. Στην πραγματικότητα η έριδα είχε σχέση με το δικαίωμα που απέκτησαν οι ετερόχθονες να εκλέγουν και να εκλέγονται, αλλά και να καταλάβουν δημόσια αξιώματα.

Επομένως, αν και στην Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου αναφερόταν ότι «όσοι έξωθεν ελθόντες, κατοικήσωσιν, ή παροικήσωσιν εις την επικράτειαν της Ελλάδος, εισίν όμοιοι με τους αυτόχθονας κατοίκους ενώπιον των Νόμων»⁹³, κατά την Εθνοσυνέλευση όμως του Άστρους γίνεται ρητή αναφορά πως σε περίπτωση που οι υποψήφιοι Παραστάτες δεν είναι «αυτόχθονες» θα πρέπει: «να ήναι κάτοικοι

⁸⁶ Προσωρινόν Πολίτευμα της Ελλάδος, Τμήμα Β', Κεφάλαιον Β', Άρθρο η'.

⁸⁷ Στο ίδιο, Άρθρο θ'.

⁸⁸ Στο ίδιο, Άρθρο ια'.

⁸⁹ Πρακτικά της Β' Εθνικής των Ελλήνων Συνελεύσεως, Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, τόμος 3, σελ. 63.

⁹⁰ Στο ίδιο, σελ. 58.

⁹¹ Προσωρινόν Πολίτευμα της Ελλάδος, Τμήμα Ζ', Κεφάλαιον Ι', Άρθρο υη'.

⁹² Dakin, ό.π.

⁹³ Προσωρινή Διοίκησης της Ελλάδος, Τμήμα Β', Άρθρο δ'.

προ πέντε ετών εις την επαρχίαν, έχοντες εν αυτή ακίνητα κτήματα, οι πολιτογραφούμενοι απολαμβάνουσι το δικαίωμα του παραστάτου κατά το παρ. ια' του Νόμου της Επιδάουρου»⁹⁴.

Η Διοίκηση αποπειράθηκε να δώσει λύση στο σπουδαίο ζήτημα που οδηγούσε σε έντονες διαμάχες μέσα στην ίδια την Εθνοσυνέλευση. Επιπλέον, η Διοίκηση προσπαθούσε να πολιτογραφήσει "ξένους" με τον όρο ότι εκείνοι έχουν στο ενεργητικό τους ηρωικά κατορθώματα για την ανεξαρτησία των Ελλήνων ⁹⁵με αποτέλεσμα τον ερχομό σπουδαίων αξιωματικών από την Ευρώπη, οι οποίοι οργάνωσαν τον ελληνικό στρατό ανοίγοντας τον δρόμο σε επιφανείς αξιωματικούς των Ευρωπαϊκών Δυνάμεων να έλθουν στην Ελλάδα και να αναλάβουν υψηλά στρατιωτικά αξιώματα με σκοπό κατά πρώτον την καλύτερη οργάνωση του ελληνικού στρατού και την παραδοχή ότι το ελληνικό έθνος χαρακτηρίζεται εμπόλεμο⁹⁶. Από το δεύτερο εξάμηνο του 1823 το Βουλευτικό συγκρούστηκε ακόμη πιο έντονα με το Εκτελεστικό, οπότε έγινε φανερό πως ήταν σχεδόν ανέφικτη η πρακτική εφαρμογή των αποφάσεων της Β' Εθνοσυνέλευσης⁹⁷.

Οι Παραστάτες προσπάθησαν να καταργήσουν τις περιφερειακές διοικήσεις, προκειμένου να αντιμετωπίσουν τα κατά τόπους συμφέροντα, αλλά δεν τα κατάφεραν. Το Βουλευτικό Σώμα το έλεγχε ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος και οι νησιώτες, ενώ το Εκτελεστικό επηρεαζόταν από τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη, τους Πελοποννήσιους και τους στρατιωτικούς⁹⁸. Τα δύο αυτά Σώματα από την αρχή κατηγορούσαν το ένα το άλλο και προσπαθούσαν να εμποδίσουν τις ενέργειές τους⁹⁹. Τους πρώτους μήνες του 1824 η αντιπαλότητα οδήγησε στη δημιουργία δύο Διοικήσεων, αφού δεν υπήρχε παραίτηση της παλαιάς, ενώ και οι δύο διέθεταν Βουλευτικό και Εκτελεστικό Σώμα, στο Κρανίδι και άλλη στην Τρίπολη αντίστοιχα. Επειδή δε βρέθηκε μια συμβιβαστική λύση, αποδεκτή από όλους, τελικά φάνηκε αναπόφευκτη η εμφύλια διαμάχη, θέτοντας σε κίνδυνο την ίδια την ύπαρξη της Επανάστασης και όλα όσα είχαν κατακτηθεί τα πρώτα χρόνια¹⁰⁰.

Καταλήγοντας, το νέο Αναθεωρημένο Σύνταγμα που ψηφίστηκε από την Εθνοσυνέλευση του Άστρους, μολονότι ήταν δημοκρατικότερο και πιο φιλελεύθερο από εκείνο της Επιδάουρου, παρόλα αυτά κατέληξε με τον ίδιο τρόπο, γιατί οι ισχυροί του τόπου δεν επέτρεψαν να εφαρμοστεί. Όμως, είχε γίνει πλέον σαφές ότι οι Έλληνες επιζητούσαν να διοικηθεί το έθνος τους σύμφωνα με τις ιδέες του

⁹⁴ Αριθμός 17 του Κώδικος των Νόμων, Άρθρο ε'.

⁹⁵ Προσωρινόν Πολίτευμα της Ελλάδος, Τμήμα Β', Κεφάλαιον Β', Άρθρο ιβ'

⁹⁶ Στέφανος Π. Παπαγεωργίου, *Από το γένος στο έθνος, η θεμελίωση του ελληνικού κράτους 1821-1862*, Παπαζήση, Αθήνα 2005, σελ. 154

⁹⁷ Αγγέλου (1971).

⁹⁸ Dakin, ό.π.

⁹⁹ Παπαγεωργίου, ό.π.,σελ 154.

¹⁰⁰ Dakin, ό.π.

Διαφωτισμού, που υιοθετούσαν την παροχή ελευθεριών στον άνθρωπο. Γι' αυτόν τον λόγο αύξησαν και ενίσχυσαν τα προνόμια και τις ελευθερίες όπως είχαν αναδειχθεί από το Σύνταγμα της Επιδάουρου¹⁰¹.

3.4. Ο Εμφύλιος Πόλεμος

Στις 29 Μαρτίου 1823 άρχισαν οι συνεδριάσεις της Β' Εθνικής Συνέλευσης στο Άστρος. Συγκεντρώθηκαν στο σημείο 230 εκπρόσωποι από όλη την Ελλάδα, προκειμένου να παρθούν αποφάσεις για την έκβαση της Επανάστασης. Οι στρατιωτικοί της Επανάστασης, οι κλέφτες και οι αρματολοί, είχαν την άποψη ότι δε μοιράστηκε δίκαια η εξουσία. Δεν είχαν συμμετοχή στην Α' Εθνοσυνέλευση, δεν κατείχαν σπουδαία αξιώματα στο Εκτελεστικό και στο Βουλευτικό, και δεν αποδέχονταν την ηγεμονική συμπεριφορά των προεστών. Με αρχηγό τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη απαιτούσαν τη δική τους συμμετοχή στην εξουσία. Το Σύνταγμα της Επιδάουρου δεν ήταν μόνιμο και η κυβέρνηση των Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου και Θεόδωρου Νέγρη δεν είχε δύναμη. Ίσως στο Άστρος θα μπορούσε να ανατραπεί η κατάσταση, αλλά οι στρατιωτικοί δεν κατάφεραν να ελέγξουν παρά μόνο το 1/3 από τους εκπροσώπους. Προσπάθησαν με απειλές των μελών στη Συνέλευση να επιτύχουν αυτό που επιθυμούσαν, ουσιαστικά επιτείνοντας με τη συμπεριφορά τους φασαρίες και έκτροπα.

Το πρόβλημα ήταν, όμως, ότι δεν μπόρεσαν να δημιουργήσουν συμμαχίες στην Εθνοσυνέλευση ούτε με όσους κινούνταν στο ίδιο μήκος κύματος¹⁰². Ο εμφύλιος πόλεμος που θα εκδηλωθεί σε λίγο δεν αποτελεί διαμάχη ανάμεσα στους πολιτικούς και τους στρατιωτικούς, ανάμεσα στους πονηρούς κοτζαμπάσηδες και τους αγνούς αγωνιστές, ανάμεσα στους ολιγαρχικούς και τους δημοκρατικούς. Στην πορεία οι δημογέροντες στην Πελοπόννησο χωρίστηκαν σε δύο παρατάξεις. Η μία παράταξη δημιούργησε συμμαχία με τους νησιώτες και τους διανοούμενους, ενώ ο Κολοκοτρώνης εγκατέλειψε τους στρατιωτικούς που ήταν με το μέρος του και πήρε το μέρος των προεστών, έχοντας ιδιαίτερα καλές σχέσεις με τον Δεληγιάννη¹⁰³. Οι δύο αντίπαλες παρατάξεις οδηγήθηκαν σε μια προσωρινή λύση συμβιβασμού. Η μία παράταξη θα είχε τον έλεγχο του Εκτελεστικού και η άλλη τον έλεγχο του Βουλευτικού. Αλλά το Βουλευτικό είχε ενδυναμώσει τη θέση του εξαιτίας του Αναθεωρημένου Συντάγματος και δεν μπορούσε να το έχει υπό τον έλεγχό του ο Κολοκοτρώνης. Όταν θα εκλεγεί πρόεδρος ο Μαυροκορδάτος από το Βουλευτικό, ο Κολοκοτρώνης προσπάθησε να ανατρέψει το αποτέλεσμα,

¹⁰¹ Στέφανος Π. Παπαγεωργίου, *Από το γένος στο έθνος, η θεμελίωση του ελληνικού κράτους 1821-1862*, Παπαζήση, Αθήνα 2005, σελ. 159 – 160.

¹⁰² Dakin, ό.π.

¹⁰³ Στο ίδιο.

πράξη που είχε ως αποτέλεσμα την κατάργηση και την αντικατάσταση του Εκτελεστικού και τη δημιουργία δύο κυβερνήσεων στον ελλαδικό χώρο¹⁰⁴.

Το Βουλευτικό, οι προεστώτες της Ύδρας και της Αχαΐας θα είναι οι επικρατέστεροι. Οι ηττημένοι αποκλείονται από την κυβέρνηση του 1824, ιδιαίτερα με πρωτοβουλία των Υδραίων. Στη δεύτερη φάση του Εμφυλίου η βαναυσότητα ξεπερνά κάθε όριο. Από τη μια πλευρά οι Πελοποννήσιοι και από την άλλη οι Υδραίοι και οι Στερεολλαδίτες. Οι Έλληνες έχουν πάρει ήδη το πρώτο δάνειο από την Αγγλία. Η αγριότητα του πολέμου θα ξεπεράσει κάθε όριο. Σε αυτό το κλίμα δολοφονείται ο Πάνος Κολοκοτρώνης, ο γιος του Θεόδωρου. Ενώ οι Έλληνες βιώνουν τον απόλυτο εξευτελισμό, πραγματοποιείται η απόβαση του Ιμπραήμ στην Πελοπόννησο, γεγονός που αλλάζει τα δεδομένα των Ελλήνων και φέρνει ξανά στο προσκήνιο τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη¹⁰⁵. Αν μπορούμε να πούμε ότι κάποιος κέρδισε πολιτικά από τον Εμφύλιο πόλεμο αυτός είναι ο Ιωάννης Κωλέττης. Αυτός κατόρθωσε να θέσει υπό τον έλεγχό του τους Στερεολλαδίτες, ενώ ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος αποσύρθηκε στο Μεσολόγγι και δεν έγινε ποτέ πρόεδρος του Βουλευτικού, αν και οι βουλευτές τον παρακαλούσαν. Περιστράφηκε βασικά γύρω από την υπόθεση του δανείου, ασχολήθηκε με τον λόρδο Μπάιρον και προσπάθησε να οργανώσει την άμυνα στη Δυτική Στερεά Ελλάδα, ενώ παράλληλα αγωνίστηκε μάταια για να μην εκδηλωθεί η δεύτερη φάση του Εμφυλίου¹⁰⁶.

Οι δύο φάσεις του Εμφυλίου πολέμου, Φθινόπωρο 1823 – Ιούλιος 1824 και Ιούλιος 1824 – Ιανουάριος 1825, χαρακτηρίστηκαν από οξείες πολιτικές έριδες ανάμεσα στους Φιλικούς και τους κοτζαμπάσηδες, αλλά και ανάμεσα στους κυβερνητικούς και τους Πελοποννήσιους. Τα πραγματικά αίτια αυτού του πολέμου βρίσκονται στη διάσταση απόψεων ανάμεσα στους Φαναριώτες και τους προεστώτες έναντι των οπλαρχηγών και των Φιλικών. Βασική διαφωνία ήταν η ανάληψη της εξουσίας μετά το τέλος της Επανάστασης¹⁰⁷. Οι στρατιωτικοί πολέμουςαν τους Οθωμανούς και προσπαθούσαν να επεκτείνουν την Επανάσταση στη Ρούμελη και στα νησιά, με αποτέλεσμα να ασκούν την εξουσία οι πολιτικοί, προκαλώντας ενίοτε την έντονη αντίδραση και διαμαρτυρία των στρατιωτικών¹⁰⁸.

Τον Μάιο του 1823 ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης ορίστηκε αντιπρόεδρος του Εκτελεστικού, ερχόμενος σε αντιπαράθεση με το Βουλευτικό και τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο. Όταν η κυβέρνηση αποφάσισε να ζητήσει δάνειο από την Αγγλία βάζοντας ως υποθήκη τα εθνικά κτήματα, τις εθνικές γαίες,

¹⁰⁴ Παπαγεωργίου, ό.π., σελ. 178.

¹⁰⁵ Dakin, ό.π.

¹⁰⁶ Σταματόπουλος, ό.π.

¹⁰⁷ Dakin, ό.π.

¹⁰⁸ Σταματόπουλος, ό.π.

οι δύο πόλοι συγκρούστηκαν έντονα. Η αποπομπή του υπουργού Δημητρίου Περρούκα με απόφαση του Βουλευτικού υπήρξε η αφορμή για να ξεκινήσει ο πόλεμος. Το Εκτελεστικό διέλυσε το Βουλευτικό, κατηγορώντας το για έλλειψη νομιμότητας¹⁰⁹.

Η πλειοψηφία του λαού τάχθηκε με το μέρος του Κολοκοτρώνη και των οπλαρχηγών. Οι υποστηρικτές του Κολοκοτρώνη απογοητεύτηκαν όταν εκείνος προσχώρησε για λίγο στον πόλο των πολιτικών και διόρισε τον γιο του, Πάνο φρούραρχο στο Ναύπλιο. Βέβαια, ο Κολοκοτρώνης με αυτή του την ενέργεια ήθελε απλώς να αποκτήσει τον έλεγχο των αντιπάλων, αλλά παρόλα αυτά ο Πλαπούτας και άλλοι οργίστηκαν με τη συμπεριφορά του¹¹⁰. Στα τέλη του 1823 στο Κρανίδι, το Βουλευτικό καθαίρεσε τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη και στις αρχές του 1824 ίδρυσε νέο Εκτελεστικό με πρόεδρο τον Γεώργιο Κουντουριώτη και μέλη τον Παναγιώτη Μπόταση, τον Ιωάννη Κωλέττη, τον Νικόλαο Λόντο και τον Ανδρέα Ζαΐμη. Το πρώτο δάνειο των 800.000 λιρών χορηγήθηκε στην Ελλάδα από την αγγλική τράπεζα Richard. Το ποσό που έφτασε στα χέρια των Ελλήνων ήταν 472.000 λίρες, λόγω των τόκων, των μεσιτειών, των προμηθειών και των οδοιπορικών. Το δεύτερο δάνειο έφτασε το ποσό των 2.000.000 λιρών. Όσο απίστευτο κι αν ακούγεται η ελληνική κυβέρνηση έλαβε μόνο 80.000 λίρες, ενώ η χώρα μας είχε χρέος 2.800.000 λιρών¹¹¹.

Ο Κολοκοτρώνης διαφωνούσε εξ αρχής με τον δανεισμό, αλλά δεν κατάφερε να επιβάλει την άποψή του. Στον Εμφύλιο πόλεμο τα δάνεια κατασπαταλήθηκαν από την κυβέρνηση, προκειμένου να ηττηθεί η παράταξη των στρατιωτικών. Ο Παπαφλέσσας και ο Αναγνωσταράς πήραν το μέρος των κυβερνητικών. Ο Κολοκοτρώνης αναγκάστηκε να διαπραγματευτεί με τον Γ. Κουντουριώτη, παραδόθηκε το Ναύπλιο και εξασφαλίστηκε αμνηστία για τους αντιπάλους της κυβέρνησης¹¹². Ο Κουντουριώτης, προκειμένου να αντιμετωπίσει τα τεράστια οικονομικά προβλήματα εξαιτίας των δανείων, οδηγήθηκε στην επιβολή νέων φόρων. Στην Τριφυλία δε δέχτηκαν την πληρωμή των νέων φόρων, γεγονός που αποτέλεσε αφορμή για τη δεύτερη φάση του Εμφυλίου. Η Επανάσταση οδηγούνταν σε αποτυχία. Ο Πλαπούτας αποπειράθηκε να αναλάβει τον ρόλο του διαμεσολαβητή για να λήξει η εμφύλια διαμάχη, αλλά δεν τα κατάφερε. Ο Κολοκοτρώνης φυλακίστηκε, ο Ανδρούτσος βασανίστηκε και δολοφονήθηκε από τον Γκούρα, ο Παπαφλέσσας σκοτώθηκε στο Μανιάκι, το Μεσολόγγι πολιορκούνταν από τον Κιουταχί. Ο Εμφύλιος πόλεμος υπήρξε καταστροφικός¹¹³.

¹⁰⁹ Παπαγεωργίου, ό.π., σελ. 178.

¹¹⁰ Dakin, ό.π.

¹¹¹ Σταματόπουλος, ό.π.

¹¹² Dakin, ό.π.

¹¹³ Σταματόπουλος, ό.π.

3.5. Η Γ' Εθνοσυνέλευση

Το σημαντικότερο γεγονός των επαναστατικών εκείνων χρόνων, ήταν η Γ' Εθνική Συνέλευση του επαναστατημένου έθνους, η γνωστή ως Εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας, η οποία συνήλθε στις 19 Μαρτίου 1827 στο χωριό Δαμαλάς –δηλαδή στο σημερινό οικισμό της Τροιζήνας– και θα μπορούσε να θεωρηθεί και ως «ιδρυτική πράξη» του Νεοελληνικού κράτους.

Αρχικά, η Εθνοσυνέλευση εκείνη άρχισε τις εργασίες της στις 6 Απριλίου 1826 στην Επίδαυρο. Οι ειδικές όμως πολεμικές συνθήκες, ιδίως μετά την πτώση του Μεσολογγίου, επέβαλαν τη διακοπή και την αναβολή της Εθνοσυνέλευσης μέχρι το Σεπτέμβριο, την 1/9/1826 με νέα έδρα στο Ναύπλιο. Επειδή όμως εκεί γίνονταν συχνά ταραχές και η Κυβέρνηση είχε αναγκαστεί να εδρεύει στο Μπούρτζι του Ναυπλίου, η Εθνοσυνέλευση δεν θα μπορούσε να διεξαγάγει εκεί τις εργασίες της.

Έτσι όρισαν σαν νέο τόπο συνάντησης τον Πόρο, στον οποίο όμως οι αντιπρόσωποι του Έθνους δεν πήγαν γιατί ακολούθησαν διχαστικές εξελίξεις, ελάχιστα τιμητικές για άνδρες που είχαν αναλάβει την ηγεσία του αγώνα της Παλιγγενεσίας, με φαιδρές απόπειρες του μεν «αγγλικού» κόμματος να συνεχίσει τη διακοπείσα εθνοσυνέλευση στην Αίγινα, και του «γαλλικού» (συνεπικουρούμενου και από το «ρωσικό») στην Ερμιόνη.

Μετά από αυτές τις εξελίξεις, και ενώ η απειλή της εμφύλιας αναμέτρησης ήταν πλέον ορατή, εκδηλώθηκε η ευεργετική παρέμβαση των φιλελλήνων Κόχραν, Τζορτζ, Χάμιλτον κ.α. και μετά από πολλές διαφωνίες, ορίστηκε σαν τόπος συγκέντρωσης η Τροιζήνα, για τις 19 Μαρτίου 1827. Πράγματι, στις 19 Μαρτίου 1827, άρχισαν στην Τροιζήνα οι εργασίες της Γ' Εθνοσυνέλευσης των Ελλήνων με πρόεδρο το Γεώργιο Σισίνη, γραμματέα το Ν. Σπηλιάδη, φρούραρχο το Νικήτα Σταματελόπουλο και με τη συμμετοχή περίπου 200 πληρεξουσίων απ' όλες τις παρατάξεις των αντιπροσώπων των τότε ελεύθερων περιοχών¹¹⁴. Από τους 168 αντιπροσώπους που πήραν τελικά μέρος στην Γ' Εθνοσυνέλευση οι 10 ήταν ιερωμένοι. Κατά τη διάρκεια της Εθνοσυνέλευσης, στην Εκκλησιαστική Επιτροπή που είχε συσταθεί, υπεβλήθη στις 9/4/1827, "Σχέδιο οργάνωσης της Εκκλησίας" με εισηγητές τους αρχιερείς Κορίνθου Κύριλλος, Ανδρούσης Ιωσήφ, Τριπόλεως Δανιήλ, Βρεσθένης Θεοδώρητος, και Ρέοντο Διονύσιος. Το Σχέδιο αυτό που προέβλεπε Ιερά Σύνοδο με πενταμελή ή επταμελή, παρ' ότι κρίθηκε χρήσιμο, δεν ψηφίστηκε¹¹⁵. Η Εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας ολοκλήρωσε τις εργασίες της στις 5 Μαΐου 1827 και κατά το μικρό αυτό διάστημα, παρήγαγε ένα μοναδικό σε έκταση, βάθος και πολιτική ουσία έργο, που –όπως ήδη αναφέρθηκε– σηματοδότησε την ουσιαστική σύσταση του ελεύθερου Νεοελληνικού Κράτους, ενός

¹¹⁴ Dakin, ό.π.

¹¹⁵ Σταματόπουλος, ό.π.

κράτους εθνικού, ανεξάρτητου, δημοκρατικού, χωρίς τιμαριωτικές δομές, μοναρχικούς θεσμούς και ξένους επικυρίαρχους¹¹⁶.

Ειδικότερα, στα επιτεύγματα της Γ' Εθνοσυνέλευσης των Ελλήνων του 1827 περιλαμβάνονται: α. Η ψήφιση του πρώτου μη προσωρινού Συντάγματος της Ελλάδος (1η Μαΐου), που κατοχύρωνε την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας, προστάτευε με άρτιο τρόπο την ανεξιθρησκία, τις ελευθερίες, τα βασικά δικαιώματα και την ισονομία των πολιτών και απαγόρευε τη δουλεία, τα βασανιστήρια και την αναδρομικότητα των νόμων. Ακόμα, ακολουθώντας τα πρότυπα της σύγχρονης πολιτειολογικής σκέψης, κατοχύρωνε τη διάκριση των λειτουργικών αρμοδιοτήτων [εξουσιών] του κράτους και ανέθετε τη μεν νομοθετική στη Βουλή, τη «νομοτελεστική» [εκτελεστική] στον Κυβερνήτη και τη δικαστική στα δικαστήρια. Άκρως ενδιαφέρουσα είναι η συνταγματική ρύθμιση που απέβλεπε στη μη «επαγγελματοποίηση» του βουλευτικού αξιώματος¹¹⁷, β. Η εκλογή του Ιωάννη Καποδίστρια ως Κυβερνήτη του ελληνικού κράτους, που επισημοποιήθηκε με το ψήφισμα της 3ης Απριλίου 1827 και γνωστοποιήθηκε σ' αυτόν με το προσκλητήριο έγγραφο της 6ης Απριλίου, που το έλαβε ενώ βρισκόταν καθ' οδόν προς τη Ρωσία. Το ψήφισμα έφερε τις υπογραφές των 168 πληρεξουσίων (Κολοκοτρώνη και άλλων), οι οποίοι τον συνέχαιραν και τον παρακαλούσαν να έλθει στην Ελλάδα το ταχύτερο¹¹⁸. Ο Καποδίστριας απάντησε θετικά στο πιο πάνω έγγραφο με την αποστολή αποδοχής της 14ης Αυγούστου 1827 και ανέλαβε καθήκοντα αμέσως μετά την άφιξή του, στις 7 Ιανουαρίου του 1828. Πρώτη του ενέργεια ήταν να μη λάβει υπόψη του το κύριο έργο της Εθνοσυνέλευσης που τον εξέλεξε και –στο όνομα της σωτηρίας της πατρίδος– να καταργήσει στην πράξη το δημοκρατικό Σύνταγμα της Τροιζήνας¹¹⁹ και γ. Ο διορισμός «Αντικυβερνητικής Επιτροπής» (δηλαδή προσωρινής κυβέρνησης του ελληνικού κράτους), που επισημοποιήθηκε με το Θ' Ψήφισμα της 5ης Απριλίου 1827 και είχε ως αποστολή την άσκηση της εξουσίας μέχρι την έλευση του κυβερνήτη. Μέλη της επιτροπής εκείνης ήσαν οι Γ. Μαυρομιχάλης, Ιω. Νάκος και Ιω. Μαρκής Μιλαήτης. Ταυτόχρονα η Εθνοσυνέλευση ανέθεσε την αρχηγία των ναυτικών δυνάμεων στον ναύαρχο Κόχραν, της ξηράς στον λόρδο Τζώρτζ και παράλληλα ψήφισε "Το Σύνταγμα της Τροιζήνας" και εξέλεξε πρόεδρο της Βουλής το Νικόλαο Ρενιέρη¹²⁰.

Μία ημέρα πριν από τη λήξη των εργασιών της, δηλαδή την 4/5/1827, η Εθνοσυνέλευση με το ΙΗ' ψήφισμα, όρισε σαν έδρα της Κυβέρνησης και της Βουλής, το Ναύπλιο. Οι εργασίες της έληξαν στις 5

¹¹⁶ Dakin, ο.π.

¹¹⁷ Σταματόπουλος,ό.π.

¹¹⁸ Dakin, ο.π.

¹¹⁹ Σταματόπουλος, ό.π.

¹²⁰ Αγγέλου (1970).

Μαΐου, αφού υπογράφηκαν τα σχετικά ψηφίσματα. Μετά τη λήξη των εργασιών η Αντικυβερνητική Επιτροπή συνεδρίασε στον Πόρο και όρισε τους εξής Γραμματείς της Επικρατείας, δηλαδή τους υπουργούς: Εξωτερικών τον Γ. Γλαράκη, Εσωτερικών και Αστυνομίας τον Α. Λόντο, Οικονομίας τον Γ. Μαυρομάτη, Πολεμικών τον Ανδρέα Μεταξά, Παιδείας και Δικαίου τον Γερ. Κώπα και προσωρινά των Ναυτικών τον Γ. Γλαράκη. Η Αντικυβερνητική επιτροπή διοίκησε από τον Πόρο, από τις 3 Απριλίου του 1827 μέχρι το τέλος Ιουνίου. Τότε ηρέμησαν τα πνεύματα στο Ναύπλιο και εγκαταστάθηκε εκεί μέχρι που παρέδωσε την εξουσία στον πρώτο Κυβερνήτη την Ελλάδα, τον Ι. Καποδίστρια, την 8/1/1828. Το χειρόγραφο της Γ' Εθνοσυνέλευσης της Τροιζήνας φυλάσσεται στο Μουσείο Τύπου της ΕΣΗΕΠΗΝ, στην Πάτρα. Την ημερομηνία της Εθνοσυνέλευσης έγραψε σε πλάκα ο Γέρος του Μωριά, Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, που βρέθηκε στη σχισμή του κορμού ενός δένδρου, κάπου προς το Βίδι¹²¹.

Ο χώρος της Τροιζήνας όπου πραγματοποιήθηκε η Γ' Εθνοσυνέλευση το 1827, κηρύχθηκε ιστορικός τόπος και χώρος ιδιαίτερου φυσικού κάλλους¹²². Στην Τροιζήνα δημιούργησε ο Καποδίστριας με διάταγμα της 3ης Φεβρουαρίου του 1828 το στρατόπεδο των Ελληνικών Δυνάμεων της εποχής του που οργανώθηκε σε χιλιαρχίες¹²³. Τις πολεμικές σημαίες επέδωσε ο ίδιος ο Καποδίστριας. Από εκεί ξεκίνησαν τα στρατεύματα του Καποδίστρια με επικεφαλής τον Δημήτριο Καλλέργη και πήγαν στην Πλάκα του Πόρου για να καταστείλουν την επανάσταση του Ανδρέα Μιαούλη. Στον Πόρο δημιούργησε Επιμελητήριο ανεφοδιασμού. Μεταξύ των άλλων, με ένα ψήφισμά της, η Εθνοσυνέλευση, ανακήρυξε τον Αδαμάντιο Κοραή "ΑΞΙΟΝ ΤΗΣ ΠΑΤΡΙΔΟΣ". Στη βάση των πιο πάνω θα μπορούσαμε να κάνουμε την απλή σκέψη ότι ο Δαμαλάς, το μικρό και άσημο χωριό της Τροιζηνίας, δε «φιλοξένησε» μια ακόμα εθνοσυνέλευση του επαναστατημένου Ελληνικού Έθνους, αλλά την πρώτη και μόνη εθνοσυνέλευση που παρήγαγε ένα μόνιμο Σύνταγμα (σε αντίθεση με τις δυο προηγούμενες), ένα Σύνταγμα με φιλελεύθερη οπτική και λειτουργική αρτιότητα, που θα μπορούσε να αποτελέσει –αν δεν αναιρείτο τον επόμενο χρόνο– τη σταθερή βάση της πρώτης Ελληνικής Δημοκρατίας¹²⁴.

Ακόμα, εξέλεξε τον πρώτο ανώτερο «νομοτελεστικό» άρχοντα του ελληνικού κράτους, καθώς και μια προσωρινή κυβέρνηση πανεθνικής εμβέλειας, ενώ παράλληλα προχώρησε –μέσω ψηφισμάτων– σε αρκετές ακόμα και σημαντικές πολιτικές και πολιτειακές ρυθμίσεις. Ως εκ τούτου, θα μπορούσε –κατά μία έννοια– ο Δαμαλάς να καταγραφεί στις ιστορικές δέλτους όχι μόνον ως έδρα μιας εθνικά κορυφαίας εκδήλωσης, αλλά ως τοποθεσία εγκαθίδρυσης του ίδιου του ελληνικού κράτους –και επομένως ως πρώτη

¹²¹ Σταματόπουλος, ό.π.

¹²² ΦΕΚ 839/28-08-74

¹²³ Dakin, ό.π.

¹²⁴ Σταματόπουλος, ό.π.

πρωτεύουσά του. Η Γ΄ Εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας, την άνοιξη του 1827, είναι ιδιαίτερα σημαντική για πολλούς λόγους. Στη συνείδηση των αγωνιστών ήταν η ιδρυτική πράξη της Ελληνικής Πολιτείας. Η εποχή ήταν κρίσιμη για την πορεία προς την ελευθερία. Η δυναμική της Επανάστασης είχε εξαντληθεί. Το Μεσολόγγι είχε χαθεί.

Η παρατεταμένη εμφύλια σύγκρουση έχει παραλύσει την αντίσταση. Στην Πελοπόννησο βρισκόταν ο Ιμπραήμ και στη Στερεά ο Κιουταχής. Παρά τις δύσκολες συνθήκες, η συνέλευση πήρε δύο σημαντικές αποφάσεις. Πρώτον, τη συγκρότηση κεντρικής πολιτικής εξουσίας, με τη μορφή «ενός ανδρός αρχή», του Ιωάννη Καποδίστρια. Παράλληλα, όρισε δύο Άγγλους, τον Τσωρτς ως αρχηγό του Στρατού και τον Κόχραν του Στόλου. Δεύτερον, ψήφισε το Σύνταγμα της Ελλάδος που καθιέρωνε την ελευθερία, τη λαϊκή κυριαρχία, τη διάκριση των εξουσιών, την ισοπολιτεία, την αλληλεγγύη, την ανεξιθρησκεία, την ελευθεροτυπία κ.λπ. Παρότι δεν εφαρμόστηκε ποτέ, αποτέλεσε οδηγό στους αγώνες των Ελλήνων για τη δημιουργία συνταγματικής πολιτείας, όλα τα μετέπειτα χρόνια. Ένα είδος ρεπορτάζ για την Γ΄ Εθνοσυνέλευση περιέχεται στις Ιστορικές Αναμνήσεις του Νικολάου Δραγούμη. Αυτές αποτέλεσαν το θέμα ραδιοφωνικής συζήτησης των: Άλκη Αγγέλου, καθηγητή Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Λέανδρου Βρανούση, διευθυντή του Κέντρου Μεσαιωνικών Σπουδών Αθηνών και Σφυρόερα, καθηγητή Πανεπιστημίου Αθηνών¹²⁵.

¹²⁵ Αγγέλου (1970).

Συμπεράσματα

Καταλήγοντας, μπορούμε να πούμε ότι κάθε κοινωνική ομάδα και κάθε τάξη προσέφερε στον Αγώνα με τον δικό της τρόπο, κλέφτες, αρματολοί και λόγιοι, όπως τονίζει ο Άλκης Αγγέλου στο έργο του *Οι Λόγιοι και ο Αγώνας*, αναφερόμενους σε αυτούς που ανέλαβαν τον σχεδιασμό της Παλιγγενεσίας, που εγκατέλειψαν την ήρεμη ζωή τους στο Εξωτερικό και ήλθαν στην Ελλάδα, αλλά και σε όλους εκείνους που ασχολήθηκαν με την προετοιμασία της Επανάστασης πολλά χρόνια πριν, όπως ο Ρήγας Φεραίος, οι Φιλικοί, οι Φαναριώτες, οι λόγιοι, οι δάσκαλοι, οι ιερείς, αλλά κυρίως ο Αδαμάντιος Κοραής: «Αυτός ανεκάλεσε την προγονικήν μας λαμπρότητα, διέλυσε την αχλύν της αμαθείας από τα όμματά μας και μας έδειξε τον μόνον και ασφαλή δρόμον, όστις δύναται να μας φέρη από τα βάραθρα της αδοξίας εις τον κολοφώνα της δόξης· αυτός, προ της Ελληνικής Επαναστάσεως, κρατών την μάστιγα της αληθείας εις τας χείρας, έτυψε την κακίαν, ήναψε την φιλοτομίαν εις τους Αριστοκράτας της Ελλάδος και διέσχισε τον μελανόν μανδύαν, όστις έκρυπτε τας μελανάς ψυχάς πολλών Αρχιερέων μη φυλαττόντων τα ιερά χρέη των· εις αυτόν χρεωστούνται τα διάφορα παιδευτήρια της Ελλάδος, από τα οποία εξήλθεν ένοπλος η ελευθερία· αυτός τέλος πάντων μας ετίμησε διά των συγγραμμάτων του εις την Ευρώπην, εκανόνισε την γλώσσαν μας, ηύξησε τας γνώσεις μας και μετερρύθμισε τα ήθη μας»¹²⁶.

¹²⁶ Στο ίδιο.

Βιβλιογραφία

Αριθμός 17 του Κώδικος των Νόμων, Άρθρο ε'.

Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, τ. 3, Αι Εθνικά Συνελεύσεις, σ. 40-41, ΔΙΑΚΗΡΥΞΙΣ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΣΥΝΕΛΕΥΣΕΩΣ, Α' Εθνοσυνέλευσις της Επιδαύρου, 15 Ιανουαρίου 1822

Βερέμης Θάνος, 1821 – Μεσολόγγι, Τριπολιτσά, Πολιορκία και Άλωση, Μεταίχμιο, Αθήνα 2019.

Νικολάου Δραγούμη, *Ιστορικά Αναμνήσεις*, Ερμής, 1973, σελ. 30-31.

Άλκης Αγγέλου, «Οι Λόγιοι και ο Αγώνας», *Νέα Εστία*, τ. 1043, Δεκέμβριος 1970

Άλκης Αγγέλου, *Οι Λόγιοι και ο Αγώνας*, Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Αθήνα 1971

Αμβρόσιος Φραντζής, *Επιτομή της ιστορίας*, τ. Α', σ. 96-97.

Douglas Dakin, *Η ενοποίηση Ελλάδας 1770-1923*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, Αθήνα 1982

Δημήτρης Κόκκινος, *Η ελληνική επανάσταση*, τ. Β', Αθήνα, Μέλισσα, 1974.

Παλαιών Πατρών Γερμανού Απομνημονεύματα, εκδόσεις Βεργίνα, 1996

Πρακτικά της Β' Εθνικής Ελλήνων Συνελεύσεως, Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, τόμος 3, σελ. 56

Πρακτικά της Β' Εθνικής Ελλήνων Συνελεύσεως, Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, τόμος 3, σελ. 63

Πρακτικά της Β' Εθνικής Ελλήνων Συνελεύσεως, Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, τόμος 3, σελ. 58

Προσωρινόν Πολίτευμα της Ελλάδος, Τμήμα Β', Κεφάλαιον Β', Άρθρο η'

Προσωρινόν Πολίτευμα της Ελλάδος, Τμήμα Β', Κεφάλαιον Β', Άρθρο θ'.

Προσωρινόν Πολίτευμα της Ελλάδος, Τμήμα Β', Κεφάλαιον Β', Άρθρο ια'

Προσωρινόν Πολίτευμα της Ελλάδος, Τμήμα Ζ', Κεφάλαιον Ι', Άρθρο υη'

Προσωρινή Διοίκησις της Ελλάδος, Τμήμα Β', Άρθρο δ'

Προσωρινόν Πολίτευμα της Ελλάδος, Τμήμα Β', Κεφάλαιον Β', Άρθρο ιβ'

Στέφανος Π. Παπαγεωργίου, *Από το γένος στο έθνος, η θεμελίωση του ελληνικού κράτους 1821-1862*, Παπαζήση, Αθήνα 2005, σελ. 154

Τάκης Α. Σταματόπουλος, *Ο Εσωτερικός Αγώνας*, Αθήνα, 1979, Τόμος Α΄